

СТАТТІ

УДК [902(477)(092) Ю. Полянський+902(438)(092) С. Круковський]:902.2(477.83/.86)

ЮРІЙ ПОЛЯНСЬКИЙ ТА СТЕФАН КРУКОВСЬКИЙ – ГЕОЛОГІЧНО-ПАЛЕОЛІТИЧНИЙ ТАНДЕМ

Олександр СИТНИК

Олена ТОМЕНЮК

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна

e-mail: sytnyk@farlep.lviv.ua

prostolena.87@mail.ru

Розкрито деякі аспекти біографії і наукової творчості двох провідних учених міжвоєнного періоду, які проводили польові дослідження у Східній Галичині – українця палеогеографа Юрія Полянського та поляка археолога палеоліту Стефана Круковського. Відзначено їхню плідну співпрацю – перше комплексне природничо-археологічне вивчення палеолітичних стоянок Середньої Наддністрянщини, зокрема поселення Новосілка-Костюкова на Залішанщині.

Ключові слова: четвертинний період, плейстоцен, палеоліт, оріньяк, лес, стоянка, палеогеографія, Придністер'я, мустьєрська епоха.

У дослідженнях палеолітичних пам'яток співпраця геологів та археологів – звичайне явище. В одних випадках геологи тільки оглядають розрізи, в інших – вивчають стратиграфію і публікують результати в окремих статтях, ще в одних – спеціалісти з четвертинної геології та палеогеоморфології впродовж багатьох років проводять спільні польові роботи на одних і тих же археологічних пам'ятках, виконують різні аналізи, аналізують геохронологію та реконструюють палеолітичне середовище, публікують синтетичні колективні монографії та збірники. У вітчизняній науці знаємо приклади таких довголітніх археологічно-геологічних тандемів, які увінчалися важливими науковими узагальненнями. Найвідомішою є наукова спілка Олександра Черниша та Ірини Іванової у вивченні пам'яток палеоліту Середньої Наддністрянщини. Але це було не перше геологічно-археологічне поєднання в цьому регіоні. Ще на зорі формування палеолітичної науки в Україні, у Східній Галичині, у 1920-х роках утворився науковий тандем геолога Юрія Полянського та Стефана Круковського.

В історії археологічної науки Польщі ім'я С. Круковського добре відоме, шановане, відзначене конференціями та науковими збірниками, присвяченими життю і творчості цього непересічного дослідника. Між тим, ім'я Юрія Полянського у повоєнний період було заборонене, а з часом забуте. Лише в останні роки воно повертається в історію як геологічної, так і археологічної науки України¹; у Польщі ж воно дотепер мало знане, особливо серед молоді генерації науковців.

Не згадують про Юрія Полянського навіть провідні дослідники творчості С. Круковського². Між тим, Ю. Полянський з С. Круковським

¹ Демедюк М. Дійсний член НТШ – Юрій Полянський // Вісн. НТШ. – Львів, 1995. – Ч. 12, 13. – С. 10–11, 22; Черниш О. Археологічна діяльність Юрія Полянського // МДАПВ. Постаті української археології. – Львів, 1998. – С. 14–16; Ситник О. С. Біля витоків формування палеолітичної науки в Україні (Ю. Полянський) // МДАПВ. Постаті української археології. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 16–20; Його ж. З історії археологічних досліджень “Полудневого Поділля” (Юрій Полянський) // Збірник матеріалів конференції “Володимир Гнатюк і сучасність”. – Тернопіль, 2001. – С. 273–278; Його ж. “Батько західноукраїнського палеоліту” Юрій Полянський // Геоморфологічні дослідження в Україні: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 50-річчя кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка (18–20 жовтня 2000 р.). – Львів, 2002. – С. 269–274; Його ж. Юрій Полянський – перший дослідник західноукраїнського палеоліту // Археологія. – 2003. – № 1. – С. 140–144; Томенюк О. М. Палеогеографічні та археологічні дослідження Юрія Полянського // МДАПВ. – Львів, 2008. – Вип. 12. – С. 438–443; Її ж. Історіографічні аспекти наукової діяльності Юрія Полянського // АДЛУ. – 2008. – Вип. 11. – С. 238–249; Її ж. Педагогічна діяльність професора Юрія Полянського в Академічній гімназії Львова // МДАПВ. – Львів, 2009. – Вип. 13. – С. 322–336; Її ж. Юрій Полянський – дослідник терас Дністра // Вісн. Львівського університету. Серія географічна. – Львів, 2010. – Вип. 38. – С. 340–356.

² Piotrowska D. Bibliografia prac Prof. Stefana W. Krukowskiego // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. T. 6. – Ojców, 1992. – S. 21–28; Więckowska H. Wspomnienie o Profesorze Stefanie Krukowskim // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. T. 6. – S. 29–40; Wrońska J. Początki działalności naukowej profesora Stefana Krukowskiego // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. T. 6. – S. 41–58; Partyka J. Ojców i archeologia w latach 1871–1924 // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. T. 6. – S. 71–86; Sachse-Kozłowska E. Pierwsi uczniowie // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. T. 6. – S. 65–70; Kozłowski S. K. Genialny samouk? // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. T. 6. – S. 59–64; Kozłowski S. K. Stefan Krukowski. Narodziny giganta. – Warszawa, 2007. – 229 s.; Lech J. Stefan Krukowski i początki badań nad prądziejowym górnictwem krzemienia w Polsce (1919–1939) // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. T. 6. – S. 129–163; Abramowicz A. Posłowie // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. T. 6. – S. 171–176;

дружив, листувався, спільно розкопував палеолітичні стоянки, публікував матеріали. На жаль, їхні стосунки, спільні дослідження залишилися поза увагою історії археології. Спробуємо заповнити цю прогалину.

Коротко про Юрія Полянського³.

Народився Ю. Полянський 6 березня 1892 р. у с. Жовтанці (тепер – Кам'яно-Бузького р-ну на Львівщині) в родині священика. Після закінчення середньої школи вивчав філософію у Віденському, пізніше – у Львівському університетах. Під час Першої світової війни служив поручником гарматного полку в австрійській армії. У 1918–1920 рр. брав активну участь у національно-визвольних змаганнях за встановлення ЗУНР (командував батареєю 4-го артполку Української Галицької Армії).

З 1920 р. Ю. Полянський (рис. 1) – учитель географії та історії Академічної гімназії у Львові⁴ й одночасно працівник НТШ. Безперечно, уся наукова діяльність молодого Ю. Полянського у міжвоєнний період була тісно пов'язана з Науковим товариством ім. Шевченка у Львові.

Починаючи з 1923 р., на власний кошт та незначні асигнування НТШ, Ю. Полянський провів щорічні польові довготривалі дослідження, під час яких зібрав багатий джерельний матеріал, що ліг в основу всіх подальших наукових висновків. У 1927 р. за чималі досягнення в пошуковій, культурно-освітній та науковій роботі його було обрано дійсним членом НТШ. З того часу він став постійним учасником засідань математично-природописно-лікарської секції, фізіографічної, науково-технічної та інших комісій Товариства. Власне, у збірниках і записках НТШ було опубліковано більшість наукових праць дослідника.

У 1921–1923 рр. викладав також географію в Українському таємному університеті, а в 1933–1937 рр. – основи антропології у Львівській греко-католицькій Богословській Академії. У 1928 р. він успішно габілітувався у

Рис. 1. Юрій Полянський.

1940-ві роки.

Fig. 1. Yurii Polianskyi. 1940th.

Kobusiewicz M. Archeologia polowa Profesora Stefana Krukowskiego // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. T. 6. – S. 125–128; Sulgostowska Z. Profesor Stefan Krukowski – badacz szyłkowopaleolitycznych pracowni krzemieniarski w Gulinie i Noblu // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. T. 6. – S. 173–178.

³ Демедюк М. Дійсний член НТШ – Юрій Полянський. – С. 10–11, 22.

⁴ Томенюк О. М. Педагогічна діяльність професора Юрія Полянського в Академічній гімназії Львова. – С. 322–336.

Львівському університеті, у якому під час “перших совєтів” в 1940–1941 рр. працював завідувачем кафедри фізичної географії.

У період окупації Львова німецькими військами з червня по вересень 1941 р. виконував обов’язки Голови Тимчасової управи, після чого почав працювати в шкільній адміністрації міста. Співпраця з окупантами стала причиною того, що він змушений був покинути Батьківщину.

У 1943 р. дослідник виїхав до Кракова, а звідти – до Відня, де очолив представництво Українського Центрального Комітету. З 1945 по 1947 р. Ю. Полянський викладав географію в Українському вільному університеті (Баварія). У 1947 р. виїхав з Європи, і відтоді розпочинається його емігрантське життя в Аргентині. Тут він багато і плідно досліджував геологічну будову Анд, запропонувавши оригінальну модель походження цього гірського масиву. У 1956 р. Ю. Полянський став професором Державного університету в Буенос-Айресі, пізніше його обрали академіком АН Аргентини. За роки своєї активної праці в цій латиноамериканській країні він опублікував 20 монографій і понад 50 великих статей. Помер 1975 р. у Буенос-Айресі.

Головні геологічно-археологічні досягнення Ю. Полянського у 1920–1930-х роках. Метою польових досліджень Ю. Полянського було вивчення переважно питань геології четвертинного періоду, стратиграфії плейстоценових відкладів, проблем палеогеоморфології та ін. У зв’язку з тим, що плейстоценові відклади містять рештки життя і діяльності людей кам’яного віку, виникла необхідність ґрунтового дослідження палеоліту. Це, здавалося б, побічне завдання було виконано на такому високому професійному рівні, що Ю. Полянського по праву вважають “батьком західноукраїнського палеоліту”⁵. Інші археологічні епохи він досліджував спорадично, хоч і тут залишив по собі яскравий слід у багатьох публікаціях⁶.

У “палеолітичному аспекті” на західноукраїнських землях попередників у Ю. Полянського майже не було. На сусідніх територіях, зокрема, у Східноpodільському Придністер’ї, палеолітичні пам’ятки відкрив В. Антонович ще у 80-х роках XIX ст. (с. Студениця, гора Біла). Правда й те, що матеріали з цих місцезнаходжень опублікував М. Рудинський лише у

⁵ *Пастернак Я.* Ті, що розкрили підземний архів України (пам’яті видатних археологів України) // Терем. Проблеми української культури. – Дейтройт (США), 1976. – С. 10.

⁶ *Полянський Ю. І.* Неолітичні обсідіани Східної Галичини // Відбитка із Записок НТШ. – 1925. – Т. 23–24. – С. 1–2; *Його ж.* Підплитовий гріб у Новосілці Костюковій, пов. Заліщики // Відбитка з Літературно-Наукового Вісника. – Львів, 1926. – Кн. 3. – Т. 89. – С. 1–4; *Його ж.* Матеріали до пізнання малакофавни західного Полісся // Відбитка зі Зб. Фізикографічної Комісії НТШ. – Львів, 1932. – Вип. 4–5. – С. 1–19.

1929 р. На правобережжі Дністра (тодішня Бессарабія) великі пошукові дослідження вели румунські науковці Ч. Амброжевич та І. Ботез⁷. Критичні зауваження щодо їхніх висновків про стратиграфічне положення лесів і хронологічні межі таких стоянок, як “...Кізля-Неджимова, Кормань і Дарабані” знаходимо в публікації Ю. Полянського⁸.

Добре знання карт і відповідної наукової літератури, а також багаторічні спостереження дали змогу Ю. Полянському дійти кількох суттєвих висновків щодо тісного зв'язку розташування палеолітичних стійбищ і географічно-топографічних особливостей місцевості. Картографування цих пам'яток навело також на думку про залежність стародавніх стоянок від виходу на поверхню крем'яної сировини, головню, родовищ у верхньокрейдових відкладах. Спираючись на геологічні розробки В. Рогалі⁹, дослідник уклав карту поширення й виходу у відслоненнях відкладів туронського та сеноманського ярусів верхньої крейди. Розмістивши пам'ятки палеоліту на карті виходу верхньокрейдових відкладів, Ю. Полянський дійшов висновків щодо тісної залежності первісної людини від наявності й характеру сировинної бази¹⁰. У Подільсько-Бессарабській провінції верхнього палеоліту він виділив три кремененосні зони: західну, східну та південно-східну.

На підставі стратиграфічних досліджень плейстоценових відкладів Середнього Придністер'я Ю. Полянський помітив, що палеолітичні знахідки *in situ* трапляються лише у лесах двох останніх зледенінь чи у викопних ґрунтах, що формувалися під час періодичних потеплінь. Услід за В. Зергелем¹¹ (за альпійською схемою Пенка-Брюкнера¹²), для палеолітичного періоду на Поділлі науковець виділяв старший лес (ріське зледеніння), молодший лес I (рання фаза вюрмського зледеніння) і молодший лес II (пізня фаза вюрмського зледеніння). На той час для східноєвропейських геологів та археологів це була досить оригінальна та свіжа концепція.

⁷ *Botes J.* Donnues paleolithiques pour la stratigraphi du loess au Nord delala Bessarabie // Memor. sect. sting d. Acad Rom. – Ser. III. – T. VII. – 1931; *Ambrozevicz Cz.* Beitrage zur Kenntniss der Aurignacienkultur Bessarabien und der Bukovina / Wien. – P. Z. – XVIII, 1933. – L. 4.

⁸ *Полянський Ю. І.* Нові праці про плейстоцен Бессарабії // Відбитка зі Збірника НТШ. – Львів, 1927. – Вип. 2. – С. 1–14.

⁹ *Rogala W.* Über die Stratigraphi der Kreidebildungen von Podolien // Kosmos. – Lemberg, 1909. – Bd. XXXIV.

¹⁰ *Polanskyj G.* Rekonstruktion der geographischen Verhältnisse des Jungpaläolithikums der podolisch-bessarabischen Provinz // Відбитка з “Праць географічної комісії НТШ”. – Львів, 1936. – Вип. 1. – С. 3–23.

¹¹ *Soergel W.* Loesse, Eiszeiten und Paläolithische Kulturen. – Jena, 1919; *Ejusd.* Die Gliederung des Eiszeitalters. – Jena, 1924.

¹² *Penck A., Bruckner E.* Die Alpen im Eiszeitalter. – Leipzig, 1909.

На багатьох пам'ятках палеоліту дослідник проводив зачистки, закладав шурфи та невеликі розкопи. Вивчаючи планіграфічні особливості поселень верхнього палеоліту, Ю. Полянський зробив актуальні й нині висновки про функціональне призначення окремих ділянок стоянок. Він виділив, зокрема, місця для проживання (житла), ділянки з вогнищами, місця обробки кам'яних знарядь (виробничі центри), периферійні ділянки.

У своїх польових, камеральних та лабораторних дослідженнях учений плідно співпрацював з колегами-геологами і зі спеціалістами суміжних дисциплін. Довгі роки він підтримував тісні контакти з археологом С. Круковським, з яким розкопував стоянки та публікував спільні статті¹³ (про що йтиметься нижче). Фауністичні рештки (малакофауну), які знайшов Ю. Полянський на палеолітичних пам'ятках, визначав відомий професор В. Поліньський, атрибуцію викопних гризунів проводив професор Й. Семірадський, флористичні рештки досліджували Г. Козій, С. Кульчинський та А. Козловська¹⁴.

За час своїх багаторічних експедиційних робіт Ю. Полянський відкрив 66 палеолітичних місцезнаходжень, проте лише кілька пам'яток були опубліковані й увійшли в науковий обіг у довоєнний час. Про більшість же з них є тільки короткі повідомлення або ж просто згадки у його геологічних працях. Більш-менш ґрунтовні розкопки вели на двох пізньопалеолітичних пам'ятках Заліщицького р-ну на Тернопільщині – Лисичники та Новосілка-Костюкова. Невеликі розвідкові розкопки він проводив також на муст'єрській стоянці біля с. Касперівці неподалік Заліщиків.

Найвідомішою пам'яткою є верхньопалеолітичне поселення Лисичники на правому березі р. Серет, в урочищі Вовчків. Матеріали з розкопок, проведених наприкінці 1920-х років (площа 100 м²), опублікували С. Круковський у 1939 р.¹⁵ і П. Борисковський у 1953 р.¹⁶. У верхньоплейстоценовій товщі цієї стоянки досліджено три культурні горизонти.

Другою пам'яткою, яку досліджував Ю. Полянський, є стоянка Новосілка-Костюкова, що на вододілі Дністра й струмка Грумового. Розкопки проведені у другій половині 1920-х років спільно з

¹³ *Polanskyj G., Krukowski S.* Die erste Paläolithstation in Nowosilka-Kostiukowa (Podolien) // Зб. мат.-природ.-лікар. секції НТШ. – Lemberg, 1926. – Т. 25. – 23 с. (окрема відбитка)

¹⁴ *Полянський Ю. І.* Подільські етюди: тераси, леси і морфологія Галицького Поділля над Дністром // Зб. мат.-природ.-лікар. секції НТШ. – Львів, 1929. – Т. 20. – С. 3–4.

¹⁵ *Krukowski S.* Paleolit Polski // Encyklopedia Polski. – Kraków, 1939. – IV, Cz. 1. – S. 40–41.

¹⁶ *Борисковський П. І.* Палеолит України // МИА. – 1953. – № 40. – С. 128.

С. Круковським¹⁷. Зазначимо, що околиці с. Новосілки молодий науковець досить ретельно вивчив з боку палеогеоморфології та стратиграфії плейстоценових відкладів, що дало йому змогу створити “ділювіальну циклічну схему полудневого Поділля”. Остання мала важливе значення і для загальної періодизації палеоліту в Україні.

На період 1930-х років найранішою стоянкою Придністер’я була мустьєрська пам’ятка Касперівці, яка досить ґрунтовно досліджена в геологічному аспекті¹⁸ (археологічні матеріали так і не були опубліковані в повному обсязі). Як одна з найцікавіших пам’яток середнього палеоліту Східної Європи, вона широковідома в науковій літературі. Культурний шар, що знаходився під товщею лесових відкладів, частково розмитий і перевідкладений ще у плейстоцені, але незважаючи на це, горизонт виявився досить багатим на археологічні матеріали, зокрема викопну фауну. Культурно-історичне місце Касперівців не визначене повністю й донині, хоч пам’ятка має надзвичайно важливе значення як перше стратифіковане поселення мустьєрської культури в континентальній Україні.

Інше місцезнаходження середнього палеоліту Ю. Полянський виявив поблизу с. Долини у Терехівському р-ні. У відслоненні берегового схилу тут знайдено кістки мамонта і кварцитовий відщеп зі слідами обробки. Ще два пункти з мустьєрськими артефактами зафіксував дослідник біля сіл Більче-Золоте та Печірна на Тернопільщині.

Досить багато пам’яток пізнього палеоліту не було досліджено шляхом розкопок. Проте зібрані на цих пам’ятках матеріали також мають велике наукове значення для вивчення історії пізньопалеолітичного населення Заходу України. Зокрема, це пам’ятки Миколаївка, Монастирок, Довге, Котівка, Щитівці, Зозулинці, Коропець, Стриганці, Маринопіль, Бережани, Буківна та ін.

Найважливішим історичним висновком Ю. Полянського є положення про окрему Подільсько-Бесарабську провінцію пізнього палеоліту, в якій виділено західноподільську (70 пунктів), східноподільську (44 пункти) і південно-східну (22 пункти) групи пам’яток. Загалом у “провінції” на середину 1930-х років було відомо 126 палеолітичних об’єктів, картографування і визначення хронології яких дало підстави для цікавих наукових припущень. Наприклад, Ю. Полянський вважав, що первісні мисливці пересувалися слідом за табунами північних оленів з одних територій на інші (саме цим він пояснив “однакові риси” крем’яного

¹⁷ *Polanskyj G., Krukowski S.* Die erste Paläolithstation in Nowosilka-Kostiukowa (Podolien) // Зб. мат.-природ.-лікар. секції НТШ. – Lemberg, 1926. – Т. 25. – 23 с. (окрема відбитка).

¹⁸ *Полянський Ю. І.* Подільські етюди: тераси, леси і морфологія Галицького Поділля над Дністром. – 191 с.

інвентарю на величезних просторах Європи). Такі пересування відбувалися головню в “оріньякський час”¹⁹.

Новаторською була також думка Ю. Полянського про тісний зв’язок палеолітичного населення Поділля з первісними колективами центральноєвропейського регіону. Нині ці питання розробляють палеолітознавці України та археологи за кордоном. Можна вказати на глибоку наукову інтуїцію дослідника, який на основі одного двобічно обробленого наконечника з Конюшок (Рогатинщина), так званого солютрейського типу, висловив припущення про вплив угорського палеоліту (де такі наконечники трапляються серійно) на пізньопалеолітичне населення Поділля. Ця проблема й нині становить значний інтерес. Досить перспективним напрямом є також вивчення генетичної спорідненості первісних колективів Поділля й Волині, Поділля й Полісся.

Юрій Полянський тісно співпрацював з відомим географом-енциклопедистом Володимиром Кубійовичем, був членом редакційного комітету, який у 1937 р. видав географічний “Атлас України”, і автором геологічної карти України²⁰. Через деякий час він написав розділ “Геологія України” до книги за редакцією В. Кубійовича “Географія України і сумежних земель” (1943, с. 33–77)²¹. Ю. Полянський дуже багато зробив у справі розбудови українського шкільництва, загалом народної освіти, опублікувавши підручник з географії країн світу для загальноосвітніх українських шкіл²².

Але його український патріотизм не заважав співпрацювати з Державним польським об’єднанням охоронців пам’яток археології (Гроном консерваторів) як делегату на платній основі. Не було перешкод для особистих дружніх контактів зі С. Круковським та іншими польськими археологами і геологами. Між іншим, С. Круковського він вважав своїм Учителем. В одному листі до С. Круковського Юрій Полянський жартівливо

¹⁹ *Polanskyj G.* Rekonstruktion der geographischen Verhältnisse des Jungpaläolithikums der podolisch-bessarabischen Provinz // Відбитка з “Праць географічної комісії НТШ”. – Львів, 1936. – Вип. 1. – С. 3–23.

²⁰ Атлас України і сумежних Країв / Ред. В. Кубійович. – Львів: Український видавничий Інститут, 1937. – 48 с.

²¹ *Томенюк О. М.* Історіографічні аспекти наукової діяльності Юрія Полянського – С. 244.

²² *Томенюк О. М.* Історіографічні аспекти наукової діяльності Юрія Полянського. – С. 238–249; *Її ж.* Педагогічна діяльність професора Юрія Полянського в Академічній гімназії Львова. – С. 322–336.

писав, що Вчитель своїми листами доучує "...підстаркуватого аматора праісторії... з міста над Полтвою"²³.

У цей час у Львові існувало Польське географічне товариство (Towarzystwo Geograficzne we Lwowie), членом якого був Ю. Полянський. У звіті Товариства за 1927/1928 рік знаходимо цікаві відомості. На 1 червня 1928 р. тут налічувався 121 член Товариства. Головою залишився проф. Е. Ромер; до керівництва увійшли відомі вчені, головно з університету – проф. Г. Арцтовський, др. Я. Чижевський, проф. др. А. Фішер, проф. І. Кульчинський та інші. У Статуті Товариства зазначено, що його члени поділяються на "гонорових", кореспондентів, "підтримуючих" (wspierających) і звичайних²⁴. На засіданнях Товариства заслуховували також доповіді на археологічні теми. Наприклад, 12 лютого 1927 р. тут виступав консерватор Людвік Савицький з рефератом про результати археологічних досліджень на палеолітичній стоянці Городок, що поблизу Рівного (Sprawozdanie z wyników badań paleolitycznych loessowych w Gródku na Wołyniu). У дискусії виступили Ю. Полянський, В. Зих, В. Нехай, А. Ціргоффер.

Через місяць, 17 березня 1927 р., Л. Савицький знову виступив з рефератом на тему "Встановлення стосунків четвертинного періоду Північної Азії до четвертинного періоду Європи в світлі преісторії", який викликав жваву дискусію (виступали знову Ю. Полянський, В. Зих, В. Нехай, А. Ціргоффер і проф. Е. Ромер). Відомо, що Юрій Полянський в цей час підтримував тісні зв'язки зі Стефаном Круковським, який дуже критично ставився до археологічних робіт Людвіка Савицького. Ця позиція С. Круковського у якійсь мірі передалася і Ю. Полянському, який також критично виступив на цьому засіданні, а пізніше написав негативну рецензію на роботи Л. Савицького²⁵.

Коротко про Стефана Круковського.

Стефан Круковський (рис. 2), син Адама – вїйта невеличкого Мшонова в Мазовії, народився 22 січня 1890 р. (батько тоді мав 41, а мати 30 років). У 1895 р. сім'я переїхала до Варшави, де батько знайшов роботу звичайного канцеляриста. Родина жила бідно, ледве зводячи кінці з кінцями, але Стефка віддали до гімназії (1901 р.). Однак з не до кінця з'ясованих причин з гімназії він був виключений у 1905 р. (вважається, що внаслідок участі у шкільному страйку).

²³ *Піотровська Д.* З діяльності польських служб охорони археологічних пам'яток в Західній Україні в 1919–1919 роках // АДЛУ. – 2006. – Вип. 9. – С. 78.

²⁴ *Zierhoffer A.* Towarzystwo Geograficzne we Lwowie (Sprawozdanie za rok 1927/28. – Lwów, 1928. – 8 s. (odbitka).

²⁵ *Polański J.* Lessy warstwowane w świetle archeologicznych badań Ludwika Sawickiego // Nadbitka z Wiadomości Archeologicznych. – Warszawa, 1928. – Т. 10. – S. 1–12.

Уперше С. Круковський зустрів Еразма Маєвського – відомого археолога-аматора, організатора музею та видання “Святовид” – ще в 1904 р. Про це вчений розповів на консультації в 1975 р. Й. Вронській²⁶. Після цієї зустрічі і до кінця свого довгого життя (прожив 92 роки) Стефан повністю і безроздільно був відданий археології, а точніше – преісторії, палеолітові. Тісна співпраця з Еразмом Маєвським розпочалася у 1906 р., коли юнак проводив свої перші польові дослідження – розвідувальні роботи. Не маючи великої матури – атестата про закінчення гімназії, він не міг мріяти про університет, про офіційну вищу освіту, але цю прогалину він заповнював

Рис. 2. Стефан Круковський.
1950-ті роки.

Fig. 2. Stephan Krukowski. 1950th.

наполегливим читанням професійної наукової літератури й опрацюванням “живого” предметного матеріалу в музеї Е. Маєвського. З метою поповнення збірок музею, експозиція якого відкрилася 1908 р., на кошти Е. Маєвського Стефан вів свої перші розкопки (головно, поховань віку палеометалів). Уже 1906 р. він відкрив свою першу археологічну пам’ятку в с. Граба (як образно зазначив С. К. Козловський – “зерно кинуте у землю”). У цьому ж році, згідно з записом рукою самого С. Круковського, розпочинається трудове життя Стефана. У “трудої книжці”, знаходимо такі записи: “1906–VII.1913. Колишній приватний археологічний музей Еразма Маєвського у Варшаві – лаборант археології, препаратор, польовий дослідник;

IX. 1913 – VI. 1931. Інститут антропологічних наук Варшавського наукового товариства – науковий працівник від молодшого асистента до керівника відділу в Інституті;

1.VI.1920–31.III.1928. Науковий працівник в якості Державного консерватора археологічних пам’яток у Варшавському південному регіоні;

1.IV.1928–1.IX.1939. Самостійний науковий працівник в якості зберігача (кустоша) Державного археологічного музею в Варшаві;

1.II.1940–VII.1941. Львівський відділ Інституту археології Академії наук УРСР – старший науковий працівник”²⁷.

У наукових статтях С. К. Козловського, Й. Вронської, І. Венцковської та інших польських дослідників знаходимо незначний різнобій щодо років

²⁶ *Wronska J.* Początki działalności naukowej profesora Stefana Krukowskiego. – S. 44.

²⁷ *Kozłowski S. K.* Stefan Krukowski. Narodziny giganta. – S. 14.

праці у вищезазначених установах і часу знайомства з Е. Маєвським²⁸. Ми ж довірятимемо документу, який написав сам С. Круковський.

Перший період його наукової діяльності, безперечно, проходив під впливом тодішнього авторитета преісторії і працедавця Е. Маєвського, хоча пізніше Стефан відрікався від такого впливу і не вважав Е. Маєвського своїм учителем²⁹.

Якщо слідувати подальшим біографічним даним, то треба відзначити і першу духовну кризу Стефана, що сталася на основі матеріальних нестатків родини. У 1912 р. він залишив музей Е. Маєвського, шукав заробітку, потім повернувся назад у 1913 р., перейшов до Антропологічного інституту Казимира Столихво.

У цей час відбулося наукове формування Стефана як дослідника кам'яного віку, передусім палеоліту. Першою пам'яткою палеоліту в його польових роботах стала печера в Золотому Потоці, трохи пізніше – в Дупіцах. У 1914 р. він відкрив дуже важливу стоянку Свідри Велькі, розпочав розкопки в печері Океннік³⁰.

Велике значення для молодого амбітного дослідника мала наукова подорож до палеолітичного осередку біля с. Костьонки на Дону в 1915 р., де він вів самостійні розкопки палеолітичної стоянки. Поїздка фінансувалася з Каси імені М'яновського. Після цього, 1916 р. він виїхав до Тифліса на Кавказ, де також вів розкопки в кількох печерах. Так перебув Стефан Першу світову війну, спочатку на Дону, а потім, аж до 1918 р. – у музеї Тифліса. Досліджував стоянки палеоліту в печерах Гвардзілас-кльде, Чергуліс-кльде, Таро-кльде³¹. Під час перебування в Росії познайомився з багатьма археологам, а з П. Єфіменком підтримував добрі стосунки впродовж усього свого життя.

Повернувся до Варшави С. Круковський уже цілком сформованим молодим ученим зі значним науковим і життєвим досвідом. Уже 1918 р. він розпочав важливі розкопки печери Темної в Ойцовському районі на півдні Польщі, які, правда, завершилися трагічним випадком (загинув один із робітників). Раніше, ще в ХІХ ст. цю пам'ятку копали аматор Ян Чарновський і археолог, спеціаліст з палеоліту Рудольф Шмідт (із Тюбінгенського університету). На відміну від попередників, С. Круковський головну увагу зосередив не на артефактах, а на характері залягання геологічних горизонтів, тобто на особливостях стратиграфії відкладів, виділивши більше 10 геологічних горизонтів і вісім культурних шарів у

²⁸ *Kozłowski S. K.* Stefan Krukowski. Narodziny giganta. – S. 25; *Wrońska J.* Początki działalności naukowej profesora Stefana Krukowskiego. – S. 44; *Więckowska H.* Wspomnienie o Profesorze Stefanie Krukowskim. – S. 32.

²⁹ *Kozłowski S. K.* Genialny samouk? – S. 59–64.

³⁰ *Kozłowski S. K.* Stefan Krukowski. Narodziny giganta. – S. 30.

³¹ *Więckowska H.* Wspomnienie o Profesorze Stefanie Krukowskim. – S. 32.

профілі товщиною понад 8 м. Показово, що розкоп він заклав не в самій печері, а на майданчику перед входом.

Перші друковані праці дослідника з'явилися ще 1911 р. як короткі звіти про проведені археологічні розвідки та розкопки різночасових пам'яток. Публікувалися вони переважно у "Святовиді" – виданні Е. Маєвського, а пізніше – у різних фахових збірниках.

С. Круковський багато копав і став одним із найкращих спеціалістів з палеоліту Польщі. У міжвоєнний період, після Темної і Окенніка, у різні роки досліджував такі пам'ятки, як Гуру Пулавску, Свідри Велькі і Малі, Виглендув, Гулін-Гулінек, Оронсько, Гжибову Гуру, Нобель і Кшемьонкі Опатовські, Плюди, Грохале Гурне, Велішов, Вежбіца та ін.³² Працював поволі, але систематично і наполегливо, здобуваючи досвід і власні польові матеріали, писав багато, але не публікував³³.

Характеризуючи геологічні, головню стратиграфічні дослідження С. Круковського, що проводилися під час розкопок Темної, Гури Пулавської, Пекар, відомий знавець палеоліту Польщі Вальдемар Хмелевський писав, що геологічні знання С. Круковський отримував за допомогою трьох джерел. Першим і найважливішим були власні археологічні розкопки, під час яких він пильно стежив і описував седименти, розкладав їх у часі та просторі. Другим джерелом були знайомства, спільна праця і сердечна дружба з геологом Яном Самсоновичем, частково – з геологами Я. Косібою і А. Маліцкім, ще раніше – не завжди мирні стосунки з археологами Леоном Козловським (рис. 3) та Людвіком Савицьким. Третім джерелом були ґрунтовні знання проблематики плейстоцену, що ґрунтувалися на його глибокому знанні спеціальної геологічної літератури³⁴.

Треба окремо наголосити на тісній співпраці С. Круковського з відомим геологом Яном Самсоновичем, який брав участь у деяких його розкопках. Власне Я. Самсонович відкрив великі родовища кременю в Кшемьонках Опатовських, на яких потім довгі роки працював Стефан. Тоді ж були спільно відкриті родовища "шоколадного" кременю в районі Лисогір, свенцховського кременю біля Анополя та ін.

³² *Kozłowski S.K.* Genialny samouk? – S. 59–64; *Kozłowski S.K.* Stefan Krukowski. Narodziny giganta. – 229 s.; *Więckowska H.* Wspomnienie o Profesorze Stefanie Krukowskim. – S. 34.

³³ *Kozłowski S.K.* Stefan Krukowski. Narodziny giganta. – S. 24.

³⁴ *Chmielewski W.* Geologiczne koncepcje Stefana Krukowskiego dotyczące chronologii archeologicznych stanowisk plejstocенських z Polski // *Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera.* – T. 6. – S. 121.

У цей же час з'являється багато наукових праць С. Круковського, в яких наведено огляд усіх палеолітичних пам'яток Польщі. Характеристика подана синтетично, на широкому природничому тлі, із застосуванням шкали геологічної хронології, з власною типологією та технологією артефактів. Він уперше в Польщі застосував нову методику морфологічного та технологічного аналізу, визначив нові культурні одиниці. «Він створив регіональний культурний поділ польського палеоліту, типологічну номенклатуру, багато розробок у позатипологічній сфері (добування і розподіл сировини), технології, виховав наукову школу»³⁵. Щодо останнього, то

Рис. 3. Леон Козловський.

1920-ті роки.

Fig. 3. Leon Kozłowski. 1920th.

учні насправді у нього з'явилися тільки в 1950–1960-х роках – нова генерація преісториків Польщі. А в міжвоєнний період, розірвавши зв'язки з колегами і працедавцями, він фактично мав двох студентів, які могли стати науковцями. Першим був Зигмунт Шміт, який уже 1922 р. мав окрему ділянку розкопу в Кшемьонках і проводив власні розвідувальні роботи в басейні Бугу. Мабуть, він став би добрим спеціалістом, якби не передчасна смерть у 1929 р.³⁶. Другим студентом був Зигмунт Прушинський, котрий потрапив до С. Круковського у 1928 р. Проте через непорозуміння їхні стежки розійшлися і З. Прушинський змінив фах, закінчив правничий факультет і став адвокатом³⁷.

Велике значення для Стефана мала поїздка (на стипендію) до Франції, де він перебував майже рік у 1923–1924 рр. Там він мав можливість ознайомитися з новітніми ідеями і науковими концепціями європейського палеоліту, оглянути оригінальні матеріали, прочитати масу літератури, зав'язати особисті стосунки з багатьма науковцями, серед яких такі світила, як Анрі Брейль та Гуго Обермаєр. З Франції він повернувся уже спеціалістом європейського рівня, знаним і цінованим серед колег як Заходу, так і Сходу³⁸.

³⁵ Kozłowski S.K. Stefan Krukowski. Narodziny giganta. – 229 s.

³⁶ Sachse-Kozłowska E. Pierwsi uczniowie. – S. 67.

³⁷ Ibid.

³⁸ Wrońska J. Początki działalności naukowej profesora Stefana Krukowskiego. – S. 53.

Ще один важливий аспект у біографії С. Круковського цього періоду – це посада Державного консерватора Південно-Варшавського регіону в так званому Гроні Консерваторів (1920–1928 рр.). Посада давала визнання і матеріальне забезпечення для проведення археологічних розвідок і розкопок, які відбувалися під приводом охорони пам'яток. Саме на цей період припадає найінтенсивніша польова робота науковця.

Хоча, мабуть, не це найяскравіше характеризує 30-літнього “самоука” С. Круковського, оскільки його польові роботи поки що не опубліковані і мало хто здогадується про їхнє наукове значення, новаторство і глибину. На науковому горизонті у всіх на виду інше – в'їдливі (аж до непристойності) рецензії Стефана. Насправді, це ґрунтовні і професійні огляди-характеристики узагальнюючих монографій Богдана Януша³⁹, Людвіка Савицького⁴⁰, Казимира Столихво⁴¹, і особливо – Леона Козловського⁴², які одразу ж привернули увагу усього археологічного світу тодішньої Польщі. Рецензія на працю Л. Козловського написана на 12 сторінках “Przeglądu Archeologicznego” і містить не лише аргументовані зауваження, але й амбітні злісні випадки і прямі образи, що, за висловом Стефана Кароля Козловського, вказує не стільки на компетенцію рецензента, скільки на його власні комплекси⁴³. Мабуть, талановитий чи навіть “геніальний самоук”⁴⁴ не міг змиритися з фактом, що не він, а Леон Козловський (якого за науковим рейтингом Стефан ставив значно нижче від себе) опублікував першу синтетичну монографію про палеоліт Польщі, заявив свою першість на цілу Європу. Так само Л. Савицького чи В. Антоневича він не міг прирівняти до себе, вишукуючи вади і недоліки у їхніх працях. Особливо гостро критикував Володимира Антоневича⁴⁵. На наш погляд, саме каскад отаких злостивих

³⁹ *Krukowski S. Rec.: Janusz Bohdan. Człowiek przedhistoryczny. Dzieje kultury przedhistorycznej Europy. Warszawa, 1914 // Książka. Miesięcznik poświęcony krytyce i bibliografii Polskiej. – Warszawa; Lwów. – R. 14. – N. 8–12. – S. 85–87.*

⁴⁰ *Krukowski S. Rec.: Ludwik Sawicki: o metodzie badań stanowisk otwartych (wydmowych). “Wiadomości Archeologiczne”. Warszawa, 1921, t. 4, str. 11–21 // WA. – 1922. – T. 7. – S. 174–177.*

⁴¹ *Krukowski S. Rec.: K. Stołycho. Prymitywny posąg kamienny z Łuzek na Podlasiu. Archiwum Nauk Antropologicznych Tow. Nauk. Warsz. Tom II, N. 1. Lwów; Warszawa, 1922, str. 1–6 // WA. – 1922. – T. VII. – S. 177–178.*

⁴² *Krukowski S. Recenzja pracy L. Kozłowskiego o paleolicie polskim i uwagi o materiałach, uwzględnionych przez tegoż // Prz. A. – 1922. – T. II. – R. 4. – Z. 1. – S. 147–160.*

⁴³ *Kozłowski S. K. Stefan Krukowski. Narodziny giganta. – 229 s.*

⁴⁴ *Kozłowski S. K. Genialny samouk? – S. 59–64.*

⁴⁵ *Krukowski S. Paleolit i mezolit w “Archeologii Polski” Włodzimierza Antoniewicza // Prz. A. – 1929. – T. 4. – Z. 2. – S. 162–172.*

рецензій посприяв широкому визнанню й авторитету С. Круковського, оскільки в них, на противагу рецензованим авторам, Стефан виступав глибоким знавцем і четвертинної геології, найперше стратиграфії, технології і типології палеолітичного кременярства, палеолітичних культур. Усі знали також, що С. Круковський багато пише “в шухляду”, мало друкує, готує ґрунтовну працю, що додавало йому поваги. Він надалі не мав університетського диплома, що також для широкої публіки “грало на позитив”, тобто протиставляло його академічній буржуазній науці. З іншого боку, така вразливість С. Круковського (відсутність вищої освіти) усе життя була внутрішнім потаємним стимулом “довести” дипломованим професорам, що їхні дипломи насправді нічого не варті.

У 1939 р. виходить його головна узагальнююча монографія “Палеоліт Польщі” (перевидана у 1948 р.)⁴⁶, яка стала віхою у дослідженні палеоліту не лише Польщі, але й усієї Європи. Вона підсумовує не лише його власні польові та методологічні розробки, але й усі знані на той час пам’ятки палеоліту. Автор подав їх на широкому природничому тлі, застосовуючи геологічну хронологію і археологічну періодизацію, виділяючи різні технокомплекси і культури. У праці також відзначені пам’ятки з українських земель – Касперівці, Лисичники, Городниця, Липа, Нобель та ін.

Подальший перебіг його життя пов’язаний з Другою світовою війною і Львовом. Улітку 1939 р. Стефан досліджував палеолітичну стоянку в Перемишлі (кар’єр місцевої цегельні), де його і застала війна⁴⁷. Варшава була окупована, тому С. Круковський вирішив податися до Львова, де з 17 вересня встановлено новий радянський режим, відбувалася реорганізація всіх сфер життя – господарства, науки і культури.

8 лютого 1940 р. сформовано Львівський відділ Інституту археології АН УРСР, у який увійшли відомі професійні археологи – Ярослав Пастернак, Іван Старчук, Казимир Маєвський. Очолив відділ Маркіян Смішко, який одночасно викладав й у реформованому тоді Львівському університеті. С. Круковський як знаний спеціаліст-археолог без труднощів влаштувався у новостворений відділ, де виконував обов’язки завідувача фондів. Є дані, що 1940 р. він був призначений також головним зберігачем фондів Львівського історичного музею. У вересні–жовтні 1940 р. С. Круковський досліджував крем’яні родовища кременю поблизу с. Лазарівка в нижній течії Золотої Липи (урочище Збучі).

⁴⁶ *Krukowski S. Paleolit // Encyklopedia Polska PAU. Prehistoria ziem polskich. – Kraków, 1939. – Z. 1. – T. 4. – Cz. 1. – Dz. 5. – 117 s.; Ejustd. Paleolit // Encyklopedia Polska PAU. Prehistoria ziem polskich opracowali Stefan Krukowski, Józef Kostrzewski, Roman Jakimowicz. – Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Zakopane, 1948. – T. 4. – Z. 1. – Cz. 1. – Dz. 5. – 118 s.*

⁴⁷ *Więckowska H. Prof. Stefan Krukowski // WA. – 1983. – T. XLIX. – Z. 2. – S. 272; Więckowska H. Wspomnienie o Profesorze Stefanie Krukowskim. – S. 34–35.*

У Науковому архіві Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України зберігається рукопис звітної праці С. Круковського під назвою “Копальня “Збучі...”. Рукопис складається з 59 сторінок, написаних українською мовою чорним чорнилом.

Цікаво було би проаналізувати цей науковий твір відомого вченого, оригінальний за змістом, стилем і головними висновками. Власне у цьому “Звіті” простежується своєрідний стиль С. Круковського, що перенасичений різними неологізмами, а то і просто незрозумілими (чи зрозумілими лише самому автору) термінами, визначеннями, словосполученнями⁴⁸.

Назвемо лише окремі розділи: “Вступні відомості. Цілі і праця кампанії 1940 р.”, “Дещо про геологію копалинового заліжа і найближчої околиці”, “Топографія і морфологія стоянки та її підстоянок”, “Грунти та геологічні процеси на Збучах”, “Поселенча спроможність Збучі”, “Морфіка, хронологія...”.

Стаття написана українською мовою чорнильною авторучкою і почерк, безсумнівно, авторський. З неї можна зробити висновок про добре знання української мови, а також чудову орієнтацію в палеолітично-геологічній українській термінології. Тому професійні “неологізми” у цій статті варто розцінювати як першу, ще не опубліковану спробу застосування власної “круковської термінології”, що пізніше вилетіть у відомому творі польською мовою (з тлумачним словничком).

“Копальня знаходиться в нижньому бігу Золотої Липи – лівого допливу Дністра. Це близько, на північ від Нижнева, а трохи далі, на південний схід від Галича... Перед кількома роками відкрив цю копальню Ю. Полянський. Наприкінці 1939 р. він розказав мені про це, звернув увагу на гірничий характер відкритої речі, показав крем'яники, що їх там зібрав, і заохотив до праці в терені”⁴⁹.

Було кілька причин, які спонукали науковця до цієї праці. По-перше, джерелознавче значення доісторичного гірництва, по-друге, новизна відкриття, адже це була перша пам'ятка західноукраїнського видобутку крем'яної сировини, по-третє, Стефан Круковський був спеціалістом власне у кременярському гірництві. Цікавими є його записи, які подаємо без стилістичних змін. “У вересні 1940 р. відбув я кількадечну подорож в Лазарівку. Ціллю було поверхневе розглянення стоянки і можливостей першої праці на ній... Завданням кампанії була орієнтація в роді стоянки і її підстоянок, в системі гірничих зробів, хронології і суладевої приналежності

⁴⁸ Круковський С. А. Копальня “Збучі” в Лазарівці Нижнівського району // Наук. архів Ін-ту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. – 1941. – Оп. 5. – Од. зб. 4 (37 с.). – С. 7.

⁴⁹ Там само. – С. 1.

та в окремих рисах, що вможлилювали б майбутню раціональну експлорацію.

Дві були основні праці кампанії. Одна – накреслення шарової (*warstwicznej*) карти частини гірничого поля, що її поверхня має форми злагідненого гірничого примітивного краєвиду. Мірничий В. Зелькевич і помічник мірничого Т. Журовський виконали польові знімки, обчислення з них, а далі зробили бруліон карти в поділці 1:1000, з шарами що півметра. Карта зайняла цілу смугу гірничого краєвиду, довгу приблизно 230 м, широкую приблизно 16 м. Друга головна праця – це зроблення трьох розшукових викопів (I/I, I/II, I/III) аж до скельного ширця. Цєю працею керував я безпосередньо”⁵⁰.

Досить змістовно і цікаво описував автор умови знаходження родовища, його характерні риси. У цій праці, як і в багатьох наступних, С. Круковський пояснив запропоновану нову термінологію (не треба думати, що він не знав загальноживаної).

“Копалина – це крем’яний сирівець, що виступає в сукупинах. Заліж – це підповерхнєві звітрілища матернього вапняка сукупин. В цьому заліжі крем’яні конкреції переважно цілі, а тільки рідко і незначно покавальцьовані з природи. Природна, не надто часта фрагментаричність сукупин підпорядковується тим самим формам неправильної тесовости, що питома їхньому первісному матерньому середовищі.

Вапняк тут мергелистий і м’якшавий, а крем’яносний позем його звітрілища мало або майже незрушений із первісного шарово-тесового укладу звітрілинних окрухів. Тому цілі сукупини і їхні згадані фрагменти мають невелику кількість дрібних пошкоджень. Сукупини майже ніколи не зростаються з вапняком. Вільно сидять вони посеред взаємно вільних обломків звітрілища. Вапнякові окрухи, що оточують брили сирівця, мають невеликі розміри. З цих причин добування сирівця могло відбуватися без рубання скали. Вистарчало найпростіше порушення та відкидання вапнякових окрухів. В такий спосіб діставалися до сукупин і виймали їх зі зложя. Тому доісторичні гірники не вживали на Збучах кам’яних, тільки розсохових дзьобаків. Знайдено оленячі ключаки, що про них буде мова далі”⁵¹.

Ми навели тільки маленький фрагмент цієї великої статті, яку, думаю, варто було би опублікувати повністю, адже тут уперше порушено питання первісного кременярського гірництва в Україні, яке ще й дотепер є дуже мало розробленою проблемою. Копальня кременю в Лазарівці майже невідома спеціалістам, оскільки публікацій про неї в Україні не зроблено, а Стефан Круковський, виїхавши 1944 р. до Польщі, більше не повертався до цієї теми.

⁵⁰ Круковський С. А. Копальня “Збучі” в Лазарівці Нижнівського району. – С. 4.

⁵¹ Там само. – С. 5.

Відділ археології у Львові містився спочатку у тому ж приміщенні, що і колишній Культурно-історичний музей НТШ (колишня вул. Чарнецького, 24; тепер – вул. Винниченка, 24, і тепер тут міститься відділ археології та Археологічний музей Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України) і тільки пізніше – восени 1940 р. – відділ перебрався до будинку “Просвіти” на пл. Ринок, 10.

Наукові працівники відділу у цей час були залучені до написання підручника з археології України. Західноукраїнську археологію писали: С. Круковський – “Палеоліт”; К. Масвський – “Трипільська культура”; М. Смішко – “Неоліт, римська та латенська доба”; І. Старчук – “Скитська культура”; Я. Пастернак – “Бронзова і гальштатська доба, ранні слов'яни і княжа доба”. Однак цій праці не судилося вийти у світ – влітку 1941 р. розпочалася війна.

У часи німецької окупації НТШ знову відновило свою діяльність. Історичною секцією керував Іван Крип'якевич, археологічною – Ярослав Пастернак. Крім Я. Пастернака, до секції входили Олег Кандиба, Валерія Козловська, Юрій Полянський, Маркіян Смішко, Левко Чикаленко. “На їхніх сходах були обговорювані поточні наукові праці, приміром, деякі проблеми історії культури старого Галича й бронзові нашійники бастарнів лятенської доби (Я. Пастернак), орнаментика трипільських мисок (Л. Чикаленко), хронологія пізньоримських тілопальних могил (М. Смішко), старша трипільська культура в Галичині (О. Кандиба) та ін.”⁵² Невідомо, чи брав участь у цих заходах С. Круковський.

Під час війни археологічні польові роботи здебільшого не проводили, однак деякі дослідники все ж таки старалися копати. Наприклад, Ярослав Пастернак у 1941–1942 рр. виїздив до Крилоса і вів невеликі розкопки і розвідки.

Є дані, що у червні 1942 р. під час воєнних дій уже як Степан Адамович Круковський підписав Умову про публікування книги під назвою “Копальня Збучі” за 1800 злотих. Умова підписана з українським видавництвом (виділ, Львів, вул. Угорська, 6/8). Невідомо, чи Стефан отримав злоті, але книга так і не побачила світ⁵³.

Повернувшись у травні 1944 р., С. Круковський довгий час не мав стабільного місця роботи і достатнього заробітку. У 1945 р. працював у Державному археологічному музеї у Варшаві, у 1946–1949 рр. – в Краківському археологічному музеї Академії наук і мистецтв (PAU) та Ягелонському університеті, а з 1950-х років осів у невеличкому містечку

⁵² *Пастернак Я.* Наукове товариство ім. Шевченка в час Другої світової війни і його історична секція // Вісник НТШ. – Ч. 36. – Осінь-зима 2006. – С. 11.

⁵³ *Kozłowski S. K. Stefan Krukowski. Narodziny giganta.* – 229 s.

Скаржицях. Професором археології став у 1956 р. Проводив ще польові роботи в Ридно і в Демб'ї, у 1976 р. опублікував книгу – контроверсійний “Skam 71”. Помер у 1982 р. у віці 92-х років, похований на варшавських Повонзках.

Співпраця Юрія Полянського і Стефана Круковського.

Стефан Круковський на початку 1920-х років, вирішуючи свої приватні і службові проблеми, очевидно, не підозрював про існування такого українського початківця-геолога зі Львова, як Юрій Полянський. Ю. Полянський своєю чергою, не довідувався про С. Круковського.

Лише після 1922 р., коли Ю. Полянський розпочав теренові геологічні мандрівки і змушений був звернутися до археології палеоліту, а С. Круковський опублікував свої знамениті рецензії, їхні дороги стали сходитися. Ім'я С. Круковського після уже згадуваних рецензій, особливо на монографію молодого завідувача кафедри преісторії Львівського університету Леона Козловського, стало добре відомим у наукових колах львівської історичної науки. Симпатизувало воно, насамперед, тим науковцям, хто недолюбливав Леона, а серед таких був власне Юрій Полянський (що стане добре помітним зі змісту його листів до С. Круковського).

У відділі документації Державного археологічного музею у Варшаві зберігаються документи Стефана Круковського, які утворюють окремий фонд. На наше прохання з цього фонду зроблено копії листів Ю. Полянського до С. Круковського, що були написані у міжвоєнний період. Усього у нашому розпорядженні є 23 копії листів Ю. Полянського за інвентарним номером 6205⁵⁴. Усі листи написані польською мовою від руки, на бланках Музею НТШ формату А5, А4, А3, чорною тушшю (чорнилом?) простим пером.

Звичайно, це не уся кореспонденція між молодими науковцями. Помітно, що Стефан зберігав лише ті листи, які мають наукову вартість. В усіх них без винятку є важлива і цікава геологічна інформація, що називається, “з перших рук”, є рисунки профілів долин річок, терас тощо.

За хронологією листи розподіляються так:

1925 рік (4 вересня, 9 листопада, 9 грудня) – 3 листи;

1926 рік (24 січня, 11 квітня, 12 травня, 23 травня, 4 червня, 19 червня, 30 червня, 21 липня, 30 листопада) – 9 листів;

1927 рік (6 травня, 12 травня, 4 вересня, без дати) – 4 листи;

1928 рік (10 грудня) – 1 лист;

1929 рік (28 березня) – 1 лист;

1930 рік (20 березня) – 1 лист;

⁵⁴ За надання можливості ознайомитися з цими листами й опублікувати деякі з них висловлюємо щирі вдячність директору В. Бжезінському і працівникам відділу документації Державного археологічного музею у Варшаві.

1933 рік (20 травня; 31 травня) – 2 листи;

1934 рік (8 січня, 31 грудня) – 2 листи.

Перший (у нашій збірці) лист рукою Ю. Полянського датований 4 вересня 1924 р., хоча насправді тут допущено помилку – не 1924, а 1925 рік. Такий висновок зроблено на підставі змісту тексту листа і доданої до нього вирізки з часопису “Діло” (у примітці якої є дата – 1925 рік). Окрім того, на листі рукою Стефана Круковського написано по-польськи “Odp. 9.XI.1925 z G Puł.”, що можна розшифрувати як “Відповів 9.XI.1925 року з Гури Пулавської” (де С. Круковський проводив у той час розкопки). Не могло бути, щоби пунктуальний Стефан не відповідав на листа майже півтора року.

Якщо звернутися до змісту першого листа, то виявиться, що він не “перший”, але, мабуть, один із перших, оскільки звертання в ньому ще напівофіційне – “Шановний Пане Колего!” В усіх інших листах Ю. Полянський звертався “Дорогий Пане!” Лист розпочинається такими словами: “Впорядковую ще раз матеріали, які Пан визначив як палеолітичні”. Отже, трохи раніше Ю. Полянський і С. Круковський зустрічалися, мабуть, у Львові і, ймовірно, в Музеї НТШ, що стає зрозумілим з подальшого. Ситуацію з археологією в музеї характеризують такі слова: “Дрібні відщепики, поставлені др. Раковським в шафці Мізинець, походять зовсім не із Звенигорода, а з Чех – повіту Броди, що розкопані Грушевським і помилково визначені як неоліт”. Згадуються археологічні матеріали в Музеї НТШ з Рудні коло Овруча, з Городниці та ін. “Далі приємно Пану повідомити, що мені вдалося з кам’яних уламків Новосілки-Костюкової скласти майже цілий пласт, над яким Пан буде мати можливість проводити докладні дослідження над технікою розколювання. В часописі “Діло” з’явилася інформація Секції Математично-Природничих наук тов. Шевченка про відкриття палеоліту на Поділлі”.

До цього листа додано вирізку згадуваного повідомлення, в якому зокрема зазначено: “Управитель Музея Наук Товариства проф. Юрій Полянський доконав на полудневім Поділлі дуже важне археологічне відкриття, а саме розкопав стоянку ділювіального чоловіка із старої кам’яної доби... в серпні 1922 р. в с. Новосілка Костюкова, повіту Заліщицького”. І далі: “Відкриттям п. Полянського зацікавився п. консерватор Б. Януш і за його ласкавим посередництвом приїхав на дніх відомий спеціаліст по палеоліту п. Степан Круковський. Пан Круковський означив збірку проф. Полянського як палеоліт доби оріняцької. В найближчій часі появиться докладна студія палеоліту Новосілка Костюкової, проф. Полянський опрацьовує геологічну, а консерватор Ст. Круковський археологічну

сторону знахідки, крім цього оба панове вестимуть далші розкопки в Новосілці Костюковій»⁵⁵.

Цікавішою є кінцівка листа, в якій Ю. Полянський писав: “Мушу Пану доповісти, що Львів’яни дуже сердиті на мене, що запросив до співпраці Пана, а не їх. Але я просто з мосту відповів, що працювати мушу тільки зі знавцями палеоліту, а не з адептами, які можуть оскаржити і себе, і мене”. В останньому реченні він натякнув на Л. Козловського і на його монографію про палеоліт Польщі, яку різко розкритикував С. Круковський.

Ми не в стані так детально проаналізувати і процитувати кожен лист Ю. Полянського. Зупинимось тільки на деяких з них, які найяскравіше характеризують стосунки і співпрацю двох науковців геологічного та археологічного напрямів.

Наступний лист, датований 9 листопада 1925 р., вміщує інформацію переважно про написання уже згадуваної спільної статті про палеолітичну стоянку Новосілку Костюкову (геологічний та археологічний аспекти). Зазначено, що Наукове Товариство вимагає до 1 грудня наукової статті. “Наша праця повинна бути надрукована по-німецьки або ж по-французьки, а одночасно у *Wiadomościach* по-польськи. Я резегную (не вважаю за потрібне. – *O. C., O. T.*) з друку по-українськи, бо нема для кого”. Очевидно, малася на увазі відсутність у Львові і загалом у Галичині спеціалістів з палеоліту українського походження. Це було насправді так, але НТШ вимагало в обов’язковому порядку друкувати наукові праці українською мовою, створюючи нову наукову термінологію і понятійний апарат, відсутній в українській тогочасній мові. Власне завдячуючи НТШ, розвивалася наукова українська лексика на початку ХХ ст. на землях Австро-Угорської імперії.

Стаття про Новосілку опублікована німецькою мовою, але головна монографія Ю. Полянського “Подільські етюди” побачила світ 1929 р. в україномовному варіанті.

Ще одним аспектом співпраці Ю. Полянського і С. Круковського є обмін не лише літературою, роздумами та ідеями, але й “живим” археологічним матеріалом. “Було би добре, якби Пан міг приїхати і зробити опис кременів. Якщо ж то неможливо, то пришлю кремені до Варшави і Пан зможе зробити опис і рисунки собі на місці”. Дуже багато колекцій з Наддністрянщини Ю. Полянський надіслав С. Круковському до опрацювання у Варшаві і вони дотепер залишилися у фондах Державного археологічного музею. За такі “непатріотичні” стосовно Музею НТШ дії не можна звинувачувати Ю. Полянського. У той час було загальноприйнятим, що археологічні матеріали, які знайшов чи розкопав дослідник, зберігалися у його приватній власності і він мав право віддати, подарувати чи продати їх у будь-який музей Європи. До Музею НТШ потрапили археологічні збірки

⁵⁵ Важне археологічне відкриття. Палеоліт Поділля // Діло. – 1925. – Серпень.

(наприклад, М. Біляшівського) з “великої України”, як тоді казали, а Олександр Цинкаловський віддавав свої зібрані на Волині матеріали то до Варшави, то до Львова. Зрозуміло, що більшу частину археологічних речей Ю. Полянський залишив у музеї Товариства.

“Був у мене Пан Козловський, страшно загорівся до тої Новосілки, просив мене, щоб узяв його до співпраці. Відповів йому, що то залежить від Пана (мається на увазі С. Круковського. – *О. С., О. Т.*), тому що раз дане слово мушу дотримати. Чи писав він щось до Пана, думаю, що ні?”

Майже у всіх листах Ю. Полянського звучать прохання про надання тієї чи іншої інформації, тих чи інших книжок тощо. Ось і в цьому листі: “Був би Пану дуже вдячний за інформацію, хто і де писав про обсидіани в Польщі. Маю кілька кавалків (речей. – *О. С., О. Т.*) з околиць Львова та Станіславова. Хочу подати коротку нотатку, але не можу, однак, нічого знайти в літературі. Хоч знаю, що хтось писав про обсидіани в Західній Польщі”. У цьому ж таки році виходить така записка Ю. Полянського⁵⁶.

Лист від 9 грудня 1925 р. містить роздуми Ю. Полянського про місце галицького палеоліту в системі кам’яного віку Європи. Розпочинається лист зі згоди на виготовлення “відливів” – муляжів з крем’яних виробів стоянки Новосілка-Костюкова. Треба відзначити, що в ті роки досить популярним був метод виготовлення (і продажу в музеї) муляжів з різних археологічних предметів, у тому числі і з палеолітичних наконечників, рубил тощо. Робили муляжі зі звичайних різців, скребачок, пластин і відщепів. “...Прошу зробити відливи за мій кошт або ж прислати форми. Хочу сам послати їх до Акад. музею в Університет в Київ взамін за відбитки Костьонок і Києва (маються на увазі крем’яні знаряддя зі стоянок Костьонки на Дону і Кирилівської стоянки в Києві. – *О. С., О. Т.*)”.

З листа стає зрозумілим, що на літо 1926 р. дослідники запланували розкопки стоянки в Новосілці-Костюковій, у зв’язку з чим Ю. Полянський запевняв С. Круковського, що той не матиме ніяких проблем і жодних труднощів з розкопками.

Загалом у листах Ю. Полянського часто помітний легкий гумор, іноді сарказм і насмішка, застосовуються народні прислів’я і метафори, як уже цитовано – “а я просто з мосту”. У цьому листі він також жартував: якщо Міністерство не дасть грошей на розкопки, то прийдеться їсти супи з кісток мамонта і заїдати глиною з розкопів. “Один із колег ткнув до мене пальцем мудрості і радив мені зайнятися доларами, а не геологією, бо і так повертаємося спішним темпом до епохи щонайменше неоліту”.

⁵⁶ *Полянський Ю. І.* Неолітичні обсидіани Східної Галичини // Відбитка із Записок НТШ. – 1925. – Т. 23–24. – С. 1–2.

У дещо гумористичній манері, але водночас із дуже зрозумілих людських позицій, Ю. Полянський описував “освоєння” ним археології. “Мушу Панові щиро визнати – уже 2 місяці маю такий хаос в голові, що нахожусь на межі археологічного божевілля. Перечитав масу літератури про неоліт і палеоліт, але, не діставши відповідної освіти і наукового керівника (“керуючої руки”) – зболванів ще більше, ніж перед тим. Маю велике бажання до польових робіт і теренових мандрівок, щораз наштовхуюсь на нові відкриття і не можу дати собі ради... На підставі того, що бачив в музеї і в полі, маю враження, що наші палеолітичні форми навряд чи можна втиснути в рамки західної археології, і що тут буде багато нових несподіванок, може навіть цілком оригінальної культури”.

Як бачимо, ці пророчі слова були написані тоді, коли провідні археологи Східної Європи сліпо копіювали Захід і бачили “єдиний палеоліт усієї Європи”. У цьому листі за 1925 рік у Ю. Полянського вперше з’являється думка про написання наукової праці про крем’яну сировину – основу палеолітичного виробництва. “Окрім отих двох кременів з Маріямполья маю ще десь 20 штук – страшно цікавих; один нагадує мустьєрське вістря. Не хочу їх нікому показувати (мається на увазі нікому, окрім Стефана. – *О. С., О. Т.*). Недавно знайшов поблизу Львова шоколадно-воскову пластину, яка, певне, зацікавить Пана, оскільки Пан писав про таку сировину. Оця пластина навела на думку про опрацювання родовищ кременю на південно-східних землях. Така праця могла би принести користь археології, а для мене була би не надто трудна, оскільки я знайомий з проблемами геології... Писав Пану, що маю також обсидіани (рідкісні у нас) і маю намір подати про них коротку інформацію. Окрім того, ціла маса інших нових спостережень і матеріалів, яких не можу використати з причини прогалини в археологічній освіті. Дуже вдячний був би Пану, якби Пан запропонував мені яких добрих творів – з палеоліту і неоліту (найперше про опис та характеристику кременів) тому що з наших *козловських* (курсив наш. – *О. С., О. Т.*) робиться в голові чоловіка галамаха. Я не морочив би собі голову археологією, якби не Музей і необхідність знання палеоліту у дилювіальних дослідженнях. І ще, нарешті, завжди нові речі самі пхаються мені в руки під час геологічних досліджень. Набрался дуже непевного знання з досьогоднішньої преісторії наших земель. Маю враження, що все це випадкова здобич, що наші сидять у Львові і досліджують тільки те, про що поступають відомості з місць і не роблять жодних планованих пошуків в полі. Але, можливо, то моя помилка”.

Отже, як видно із цих рядків, Юрій Полянський явно не цінував Леона Козловського як палеолітознавця. Найперше, це, очевидно, з причини уже не раз згадуваної рецензії С. Круковського, а також тому, що Л. Козловський у першій половині 1920-х років не проводив жодних польових розкопок

стоянок палеоліту, але писав багато і дуже швидко став професором та керівником кафедри, формально – був лідером східногалицької археології.

Народився Л. Козловський 1892 р. (у тому ж році, що і Ю. Полянський, В. Гребеняк, Я. Пастернак, Г. Чайлд та ін.), історичну освіту почав здобувати спочатку у Кракові під керівництвом проф. В. Деметрикевича, потім перебрався до Тюбінгена і навчався у проф. Р. Шмідта, де 1918 р. захистив докторську дисертацію, а уже в 1920 р. успішно провів габілітацію на тему “Мегалітичні гробниці на схід від Одри” у Ягелонському університеті⁵⁷. У 1921 р. він почав керувати кафедрою. Був також і директором Інституту доісторичної археології у Львові.

У 1922 р. у Познані виходить друком його “Starsza epoka kamienna w Polsce (paleolit)” (“Стародавня кам’яна доба в Польщі (палеоліт)”), а у 1924 р. – “Młodsza epoka kamienna (neolit)” (“Нова кам’яна доба (неоліт)”). І завершує цей цикл праця 1928 р. “Wczesna, starsza i środkowa epoka brązu w Polsce” (“Рання, давня і середня доба бронзи в Польщі”).

Отже, було багато підстав для заздрощів, справедливої критики і невизнання друкованих праць Леона Козловського. Однак цікавим є факт, що у книгах Л. Козловського Ю. Полянський не міг зрозуміти характеру і особливостей розвитку власне “подільського палеоліту і неоліту”. На період 1920-х років Поділля у палеолітичному аспекті було взагалі “стерильним”, недослідженим, тому Ю. Полянському (неархеологу) довелося освоювати фактично цілині землі, у зв’язку з чим так багато невідомого, незвичайного, незрозумілого для геолога у його намаганнях дати оцінку археологічного матеріалу.

Наступний лист Ю. Полянського до С. Круковського датовано 24 січня 1926 р. Це майже повністю професійний звіт про геологічні особливості залягання палеолітичних матеріалів стоянки Новосілка-Костюкова, стоянки Голігради в урочищі Вигошів, трипільської мальованої кераміки з цих місцевостей. “Правдивою трагедією є факт, що про залягання раннього неоліту взагалі нічого не знаємо”, – писав Ю. Полянський.

Наведемо ще деякі цитати з цього листа, які характеризують молодого Ю. Полянського власне як польового дослідника, який задався цілком реконструювати геологічну історію розвитку долини Дністра. “Одного разу, копаючи на висоті 316 (в Новосілці. – *О. С., О. Т.*), відчув себе дуже стомленим, тому кинув працю і помандрував у напрямку SO–O (південний схід–схід. – *О. С., О. Т.*) до краю каньйону (яру) Серету. Одного разу розповів

⁵⁷ *Kostrzewski J.* Ś.p. Leon Kozłowski // *Prz. A.* – 1947. – Т. 7. – З. 2. – S. 311–312; *Gąssowski J.* Z dziejów polskiej archeologii. – Warszawa, 1970; *Stolpiak B.* Rozwój prehistorii polskiej w okresie 20-lecia Międzywojennego. – Poznań, 1984. – Cz. I: 1918–1928. – 194 s.

мені один мужик, що на полі “Вигошів”, яке належить уже до Голіградів, було колись стародавнє містечко, тому я зацікавився, чи не знайдуться хоч якісь сліди знищеного поселення”.

Отже, розкопував свої пам’ятки Ю. Полянський сам, не користаючись з допомоги робітників, розвідував усі цікаві місцезнаходження не лише геологічного профілю (за прямою спеціальністю), але й археологічного.

Цікаві його міркування щодо генези галечників (жвір) на високих терасах Дністра і Серету, зокрема, на полі Вигошів. “Шановному Пану відомо, що датування галечників дуже важке. Ціла моя хронологія оперта на двох рівнях галечників. Тому морфологічні особливості можна датувати тільки внаслідок віднесення їх до тих чи інших галечників. У своїй праці я висунув припущення, що галечники над Серетом можуть бути результатом максимум Riss чи Mindel. На Поділлі немає жодного відслонення, яке можна було би пристосувати до альпійської хронології чи німецького пониззя”. Тут також варто зауважити новаторський погляд молодого науковця щодо місцевих геологічних і геоморфологічних особливостей, які не вписуються у загальноприйнятту тоді схему Пенка–Брюкнера, і необхідність вироблення локальної геохронології, корелюючи її із європейською шкалою. “Щоби не “загалопитись” у сліпий кут, я прийняв у своїй хронології епоху зледеніння за щось ціле, єдине... Отже, галечник на Вигошові може бути Riss-кий, або ж ні? У всякому разі, у пізнім палеоліті цей галечник уже був на місці. Можливо, якби не нагальний мій виїзд з Новосілки, я міг би дослідити докладніше і знайти якісь матеріали для датування.

На Вигошові був якихось 1,5 годин, але на полях знайшов цілі Помпеї... Кожна оранка і кожен дощ виносить на поверхню тут неймовірну мішанину культур... Після першого ж нагинання знайшов я неолітичні знаряддя, черепки посуду культури мальованої кераміки, готської культури і княжої доби. Про якийсь порядок залягання чи стратиграфію ані подумати – горох з капустою! На галечнику і в балках яру (долини Серету. – *О. С., О. Т.*) зібрав я кремені і вислав до Львова, не роздивляючись їх детальніше. І тільки тепер, при інвентаризації і після миття, я зауважив велику різницю в кременях як під кутом зору морфології, так і патини. Маю навіть певність, що тут знаходяться два різні технічні комплекси. Один – типовий для епохи мальованої кераміки, другий – цілком білий, порцеляновий, старший, може ранньонеолітичний, або ж пізньопалеолітичний (на мезоліт, здається, у нас немає місця). Патина урізноманітнилася у різних умовах знаходження.

Можемо говорити про дві технічні індустрії тому, що інколи на одному й тому ж знарядді маємо дві, а деколи й три різні патини, від того, що знаряддя були переоформлені (перероблені)... Оскільки кремені були близько до поверхні і в галечнику, то не можу поки-що відповісти на питання, чи вони були виорані з галечника, чи з тонкої верстви гумусу...

Посилаю шановному Пану усе, що зібрав на Вигошові, і то старше... і то молодше (без характеристики)”.

“Шановний Пан цілком неслухно вважає мене за свиню. У Звенигороді був я “terra vigilata”, яку віддав я Янушові до описання. Був запрошений туди і при тій okazji оглянув найближчі місцевості без жодних Hintertreppenden (пояснень. – *О. С., О. Т.*)”. Мабуть, ідеться про спільний виїзд з Богданом Янушем – тодішнім державним консерватором (охоронцем) археологічних пам’яток східногалицького округу – до Звенигорода під Львовом. Очевидно, про це дізнався С. Круковський і в запалі “ревнощів” обізвав Ю. Полянського свинею. Як помітно з листів, С. Круковський вимагав від Юрія “служити” тільки йому одному і ні з ким більше не співпрацювати на ниві археології. Він забороняв Ю. Полянському навіть показувати крем’яні вироби з власних розвідок, особливо львівським археологам, а серед них – особливо Леону Козловському.

Майже у кожному листі Ю. Полянський писав про археологію і свої старання зрозуміти її, осилити періодизацію та хронологію, правильно орієнтуватися в типології кременів. “Сердечно дякую за доброзичливі пояснення, стараюся поповнити прогалини своєї освіти. Прочитав усі статті про кремень і фауну з *Zeitschrift für Ethnologie* і *Mannus*-а. Місяць тому дістав *Schmidta* – прогриз його до дошки. Тепер полюю за *Обермаером*, але не можу дістати, а до *Kozł.* (*Л. Козловського.* – *О. С., О. Т.*) не хочу йти, бо він злий на мене”.

Далі подано детальний опис інвентарю, надісланого С. Круковському. Потім Ю. Полянський знову повернувся до палеолітичних стоянок, зокрема, до цікавої групи місцезнаходжень в околицях Маріямполь (неподалік Івано-Франківська) на Дністрі. “Уважаю, що тут маємо дві, або навіть три стоянки, перемішаних разом. Частина кременів походить правдоподібно з галечників біля перевозу через Дністер, частина – з лесів (в тріщинах та щербинах на кременях є сліди лесу чи дилювіальної глини)”. Треба також вказати на старий термін “дилювій”, який відповідає терміну “плейстоцен”, а не плутати із сучасним терміном “делювій”, що означає генетичний тип відкладів. Ю. Полянський досить професійно описав ці два комплекси, вказуючи, що за морфологією перший комплекс може бути віднесений ще до раннього палеоліту (термін “середній палеоліт” тоді не використовували).

І справді, під час опрацювання деяких збірок кременю в Державному археологічному музеї у Варшаві ми ще 1997 р. натрапили на невеличкі колекції – Маріямпіль I–IV, статтю про які опубліковано у 2002 р.⁵⁸

⁵⁸ *Ситник О. С.* З історії дослідження мустьєрських пам’яток Передкарпаття // МДАПВ. – Львів, 2002. – Вип. 8. – С. 48–52.

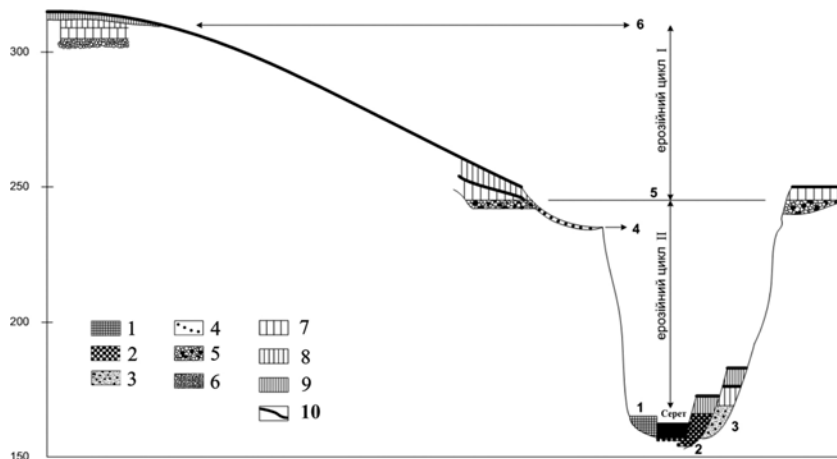

Рис. 4. Схематичний образ терас у нижній течії р. Серет (за Ю. Полянським, 1929): тераси: 1 – перша; 2 – друга; 3 – третя; 4 – четверта; 5 – п’ята; 6 – шоста. Лес: 7 – старший; 8 – молодший I; 9 – молодший II; 10 – викопний/сучасний ґрунт. Виготовила О. Томенюк.

Fig. 4. Schematic profile of terraces in the lower current of Seret River (by Y. Polians’kyi, 1929): Terraces: 1 – the first; 2 – the second; 3 – the third; 4 – the fourth; 5 – the fifth; 6 – the sixth. Loess: 7 – the oldest loess; 8 – the youngest loess I; 9 – the youngest loess II; 10 – fossil/present-day soil. By O. Tomeniuk.

Дійсно, перший комплекс Ю. Полянський характеризував як примітивний, на широких масивних відщепах з ділянками кірки на поверхні, є також матеріали з алювіальною відполірованою. Походять вони з алювію дністровської тераси, який виходить на поверхню у стрімкому урвищі відслонення поблизу руїн замку в Маріямполі. У своїй монографічній праці 1929 р. Ю. Полянський навів детальний опис цього розрізу⁵⁹. Це 16-метрова, майже прямовисна стінка лесів, у якій дослідник виділив “молодший лес II (верхньоплейстоценовий лес за сьогоdnішнім визначенням), “молодший лес I” (середньоплейстоценовий лес). “Верства копального чорнозему... вкінці сходить до висоти річищ і налягає на них тонкою плівкою. В горішній верстві річищ знайшов я великий крем’яний не патинований відлупок неозначеного палеолітичного віку і культури...” Рінь ця “...є по часті рінню другої тераси, а по часті алювієм, відслоненим перед седиментацією молодшого лесу II”⁶⁰.

Колекція Маріямпіль I (за Ю. Полянським, перший комплекс) має виразний мустьєрський вигляд і за зовнішніми ознаками поділяється на дві

⁵⁹ Полянський Ю. І. Подільські етюдї: тераси, леси і морфологія Галицького Поділля над Дністром. – С. 65–69.

⁶⁰ Там само. – С. 68.

частини. Перша – типові алювіальні артефакти (15 екз.), непатиновані, густо люстровані, з крайовими надщербленнями та надломами. Один із відщепів подібний до невеликих левалуазьких сколів, а пластина з фасетованою ударною площадкою – до дволезових ретушних ножів⁶¹.

Не можна залишити поза увагою і лист до С. Круковського від 25 квітня 1926 р. Знову розпочинається зауваженнями щодо друку спільної статті про палеоліт Новосілки по-німецьки. “З погляду на великі кошти кліше, мусів згодитися на зменшення їх кількості до половини. Якщо би шановний Пан потребував тих кліш – прошу тільки написати – будуть вислані. Товариство дає 50 відбитків, хочу зробити однак ще 100 або 150 за власний кошт (мінімальний) і продати на наш спільний рахунок в Німеччині. Думаю, що пішло би. Що Пан на то?” Отже, виявляється, можна було продати відбитки наукової статті та ще й заробити на цьому? Чи може Ю. Полянський помилявся? Як помилявся у 1926 р. щодо первісного заселення Наддністрянщини (адже ще не відбулося відкриття мустьєрської стоянки Касперівці). “Я так то підсумовую: долина Дністра може мати ориньяцькі найдавніші стоянки, але долини подільських приток є молодшими – утворилися від пізнього солютрену, через мадлен, аж до дриасу... Зрештою, побачимо, зараз трудно будувати щось напевне на місцевості, на якій одні надбудови і жодної монографії про подільський плейстоцен”. В останньому зауваженні чиста правда – досліднику доводилося самому “будувати” абсолютно нові “конструкції” геологічної історії та будови долини Дністра (рис. 4).

Ще один цікавий момент у листі стосовно єдиної знахідки великого відщепу, знайденого поблизу с. Чистопади на Тернопільщині (рис. 5). Ю. Полянський писав: “В справі Чистопадів. Пан пише, що відкрив те знаряддя в Музеї Дідушицьких як типовий ніж ... ориньяцький. Мортільє пише в “Prehistoire”, виданого в 1910 р., стор. 619... що мустье – “Дідушицький має гарний ніж – великий відщеп типу левалуа, що знайдений в алювії біля Чистопад перед Бродами”. Чи йдеться про те ж саме знаряддя?”. Тепер ми знаємо, що це те ж саме знаряддя, але чи знав про це С. Круковський – невідомо, якщо писав, що відкрив його сам. До речі, відщеп цей сьогодні зберігається в експозиції Археологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка. На нашу думку, це великий масивний відщеп левалуа з крайовою ретушню періоду середнього палеоліту⁶².

⁶¹ Ситник О. С. З історії дослідження мустьєрських пам’яток Передкарпаття. – С. 51.

⁶² Ситник О. Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – С. 21.

“Польський текст геологічної частини (про пам’ятку Новосілка. – *О. С., О. Т.*) уже висилаю і може Пан використовувати його де і як захоче. Якщо Пан буде його публікувати, то прошу в польських текстах вказувати – Полянський, Новосілка, Грумовий, а також імена в польському звучанні.

Далі спішу зазначити, що я до сих пір не є доктором і правдоподібно не маю бажання його робити. Звичай титулування “Др.” – нешкідливий, але дурна “малопольська” спеціальність. Тут чоловік починається допіро від доктора або директора, а хто того не має, той нуль. Ото прошу ще раз Пана не компрометувати мене не

заслуженими титулами”. Тут Ю. Полянський, мабуть, лукавить щодо титулів і щодо бажання робити докторську. Через кілька років (у 1929 р.) він габілітувався у Львівському університеті і став титулованою особою, а в час, коли писав цього листа, збирав матеріали та писав докторську дисертацію.

Про деяку лицемірність Ю. Полянського свідчить ще одна цитата з цього ж листа: “Справді не знаю, як дякувати дорогому Пану за прислані відбитки – зробив мені Пан тим приятельським вчинком велику приємність. З прикрістю переконався, що довго ще буду мусів зализувати ті фальшиві поняття, що почерпнув з синтез Пана Козловського. В найближчий час вишлю Пану свій значно скромніший друкований доробок. Коли вже мова зайшла про Пана К. (*Л. Козловського. – О. С., О. Т.*), то від якогось часу він знову зичливий до мене. І був у мене три рази. Готує нову синтезу – тим разом про палеоліт України. Просив навіть в мене літературу – що мав, то дав, навіть бібліографію. Що ж – нехай пише. При цьому я довідався, що слідує він новій дилювіальній теорії М. Кульчинського. Був тут з Варшави Пан Якимович, але я не міг присвятити йому багато часу, бо захворів”. З цього невеличкого фрагмента листа довідуємося (вперше в історіографії творчості Леона Козловського), що він збирав матеріали для написання монографічної праці про палеоліт усієї України. На період 1926 р. в тодішній Радянській Україні (окрім Криму) було не так уже й багато досліджених пам’яток, основні з яких – Гінці, Кирилівська і Мізин, опубліковані європейськими мовами, що не становило особливих труднощів об’єднати усе те в одну схему (з Європою), враховуючи незаперечний талант Леона швидко і сміливо узагальнювати (робити синтезу, як писав Ю. Полянський). Однак

Рис. 5. Відщеп з Чистопадів. Фонди Археологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка.

Fig. 5. Chopper from Chystopady. Preserved in collection of Archaeological Museum of Ivan Franko National University of Lviv.

ідея ця не була реалізована, як, мабуть, і багато інших ідей цього, безперечно, дуже здібного дослідника.

Станом на початок 1926 р. С. Круковський ще не опублікував настільки багато статей про палеоліт Польщі, щоб вони “перевернули світ” в очах “підстаркуватого учня” Ю. Полянського (молодшого лише на два роки, але слухача двох провідних європейських університетів, тоді як С. Круковський залишався без вищої освіти). Це невеликі праці про розкопки на Кавказі, стан досліджень палеоліту в Росії, уже згадувані рецензії на праці Л. Савицького, Л. Козловського і, мабуть, ще кілька статей⁶³.

На завершення в листі Юрій дуже чітко окреслив плани на польову діяльність у поточному 1926 р. По-перше, копати разом Новосілку; по-друге, не раніше, як у серпні; по-третє, за кошти Наукового товариства ім. Шевченка (можливо, дадуть?). “Під час наших свят (1–10) буду в кількох підозрілих місцях на Поділлі. Маю напевні дані, що буде нова стоянка, морфологічно подібна до висоти 316 (Новосілка. – *О. С., О. Т.*)”.

Наступний лист датований 12 травня 1926 р. Як і в попередніх листах – інформація про переклад і друк статті про палеоліт в Новосілці. Знову – колючі зауваження про Леона Козловського, якого називав “Леосем”. “Дякую сердечно дорогому Пану за приятельські пропозиції стосовно коханого Леося. Правду кажучи, я був дуже обережний в наданні неопублікованої інформації з моїх спостережень. Нарешті переконався, що нічого нового від нього в “дилювіалістиці” не довідаюся”.

Мабуть, С. Круковський у своїх листах до Ю. Полянського не раз застерігав, щоб той, не дай Боже, не розповідав Л. Козловському про свої геологічні спостереження на палеолітичних стоянках. С. Круковський до маніакальності був підозрілий до своїх колег з палеоліту; вважав, що ті крадуть його матеріали, його думки та ідеї. Оці хворобливі підозри він переадресовував Ю. Полянському, який, як здається, був відкритою і щирою людиною, але С. Круковського він справді високо цінував і поважав як фахівця.

С. Круковський планував зробити невелику публікацію про палеоліт у виданнях НТШ, про що Ю. Полянський писав: “В питанні короткої публікації про палеолітичні стоянки, відкриті Паном в музеях, думаю, не буде труднощів. Скоро буде засідання Відділу, то подам Панську пропозицію.

⁶³ *Krukowski S.* Stanowisko górno-solutrejskie z końca następowania ostatniego zlodowacenia w Polsce // Sprawozdania Polskiego Instytutu Geologicznego. – 1922. – T. I. – Z. 4-6. – S. 405–444; *EjUSD.* Sprawozdanie z działalności państwowego konserwatora zabytków prehistorycznych na okręg Kielecki w r. 1922 // WA. – 1923. – T. 8. – S. 64–84; *EjUSD.* Doliny Prądnika i Sąpówki jako teren prehistoryczny // Ochrona Przyrody. – 1924. – Z. 4. – S. 85–92.

Текст може бути французький або німецький. З цим текстом можна приїхати до Новосілки”. Але, на жаль, цей задум залишився нереалізований.

Далі Ю. Полянський, відповідаючи на якісь претензії С. Круковського, відзначав: “Прошу Пана, маю 6 годин в школі + 2 в музеї, дуже перевантажений, але на свято міг би поїхати до Чистопадів, відшукати ту палеолітичну стоянку і забрати її для дорогого Пана (іронізує. – О. С., О. Т.). Зроблю то з приємністю – з умовою, що отримаю від Януша або від Пана офіційне доручення для усунення можливих перешкод”. Як бачимо, і в той час потрібні були офіційні документи-дозволи на проведення не лише археологічних розкопок, але й навіть для обстеження і збирання на поверхні археологічних предметів. Але вражає інше – дійсно перевантаження трудового дня, в якому для науки залишалися тільки позаробочі години – ранкові чи вечірні, але ж була і сім’я, були інші обов’язки.

Наступний абзац листа стосується знову палеолітичної стоянки. “Справа Маріямполья вияснена. 25/V був там і знайшов прекрасні стоянки в урочищах “Веренків” і “Заспа” і сліди (оріньяку) коло перевозу на Дністрі, пониже руїн замку. Стоянки “Веренків” і “Заспа” знаходяться на схід від Маріямполья, на північній стороні Дністра, від початку потоку “Гнилий” аж до “Зеленої Корчми”. Високий берег Дністра 35–70 м майже вертикальний. *Геологія*: внизу крейда, на ній галечники (рінь. – О. С., О. Т.) (на геологічних картах не позначені). Верстви пісків (не всюди), в верхній частині галечника 15–18 м лесів і глин лесоподібних. *Стоянки палеолітичні*: в верхнім горизонті галечників і в нижній частині лесів. В галечнику – крем’яний матеріал, маса нуклеподібних уламків, знаряддя. В лесах – знаряддя, малі ядрища, сліди вогнищ, фауна: лопатка (?) мамонта. Знаряддя: великі скребла, між ними оскробачі-нуклеуси. Вищі рівні – повно оріньяку, в галечниках, можливо, старшого. Це мої попередні тези, тому не подаю деталей. Стоянки тягнуться тут майже безперервно до 3 км – то буде добра здобич. Запрошую Пана до тієї праці. Під час моїх геологічних спостережень був страшний дощ, тому тільки згрубша провів огляд місцевості. При копаню осипався берег, так що раз був навіть засипаний”. Ми свідомо подаємо такі розлогі цитати з листів, оскільки дуже багато матеріалів з цих спостережень як геологічних, так і археологічних, залишилися неопублікованими через різні причини. Ці матеріали дотепер мають важливе значення хоч би тому, що спонукають ще раз виїхати в поле, ще раз оглянути описані урочища, зробити контрольні шурфи та зачищення. Усі археологічні пам’ятки, які згадуються в листах, відомі в науковій літературі на рівні каталогу. Тут уперше публікуємо трохи більше інформації про них, залишаючи *in situ* народну мову і стиль викладу, у багатьох випадках оригінальний, по-авторському неповторний. Наприклад, коли описує нововідкриті стоянки в Устечку коло Городниці, чи в Заліщиках біля залізничного вокзалу, у лесових ярах за цегельнею – “докладніше

дослідити не зумів, тому що не міг плавати в глинистій гірчиці” (мабуть, йшов дощ. – *О. С., О. Т.*).

“А тепер саме смачне. Моє визначення нижніх галечників над Серетом (250) – як максимум – було добре. Теза, що старопалеолітична людина не заселяла долини – також добра. Маю докази, але не геологічні, а археологічні. На галечниках тих на рівні 250 м на Голятині (над Серетом коло Голіградів, близько Касперівців) знайшов я ... вироби старопалеолітичні. *Ситуація геологічна*: внизу третинний період, над ним 4–4,5 м ділювіальних річних галечників, перемішаних з пісками + 20–30 см чорнозему. В галечниках... 3,5–4 м під поверхнею цілий пласт природного нерозщепленого кременю (бут) і спеціально розщепленого кременю. Тут уже геологічна ситуація виключає можливість верхнього (молодшого) палеоліту, хіба би в молодшому палеоліті ще не було долини (?!). Виключаю таку можливість... Матеріал дуже примітивний, хоч то жодні еоліти. Знайдено: великі жовна (були), нуклеуси – з них відбивалося з широкої сторони – короткі широкі відщепи, жодних сколів і нуклеусів пізньопалеолітичних, жодних слідів пластин. Знаряддя переважно з відщепів, з корою, примітивні ножі, трикутні скребла, великі мустьєрські ножі... Все трохи обкатане, але не так, як в Заліщиках. Вироби виступають групами, жодних слідів фауни і вогнищ (які просто знесено водою). Мої думки крутяться біля примітивного мустер'єну *a la* Зіргенштейн, але не виключено, що Голятин виявиться ще старшим – хіба ашельським виробництвом...

Маю добру віру і є задоволений, тому що три роки спостерігав оці галечники, маючи лише сліди і нічого напевне, тепер знаю, де можна “*wurde begraben*”! (копати. – *О. С., О. Т.*). А все це завдячую жартові, коли одного разу повів капцанові (мужикові. – *О. С., О. Т.*), який копав жвіри (галечники), що внизу він ліпший. Мужик послухав мене і має ліпші жвіри, а я – ліпший палеоліт. Коли отримаю чергову посылку – довідаюся більше.

Шлю сердечний потиск долоні”.

Як і в попередньому варіанті з Маріямполем, Голятин майже невідомий у науковій літературі, матеріали не замальовані і не опубліковані, тому кожне слово з цього листа має важливе значення не лише в історіографічному плані, але й в суто науковому аспекті.

Самокритичним є вступ у наступному листі Ю. Полянського – від 23 травня 1926 р.: “З браку часу зі всім спізнююся і навіть не знаю, як то все пояснити (як то все зрозуміти! – *О. С., О. Т.*)... Посилаю останню версію геологічної частини. Надіюся на панську ласку – мову, граматику і письмо. Прошу вибачити за безграмотність – але так тяжко мені писати, що волів би виспівати усе це в кількох реченнях. Два профілі – то відбитки з німецького, оскільки не маю часу перемалювати, а по правді сказати – дуже поволі малюю, прошу подивитися також до написів під тими профілями”.

Підкупує ширість і доброзичливість автора листа стосовно багатьох житейських моментів, але коли стоїть питання наукової точності у розв'язанні проблемних питань, то Ю. Полянський тут строгий, упертий та принциповий.

Можна лише поспівчувати йому в ситуації з тими палеолітичними кременями, які він знаходив і пробував визначити. “Хочу просити поради. Клини. Пошкоджені знаряддя (клини?) – *tranchet*. Чи подібні речі трапляються в ранньому палеоліті? Чи не є то неолітична, приготовлена до шліфування, сокира? Скребло чи високий оскробач мустьєрської форми – ручне вістря?... Зазначу, що ці кремені можуть, але не мусять належати до старшого палеоліту з Голятина...

Нарешті посилаю знаряддя зі старшого палеолітичного стійбища, що знайдені *in situ*. Трохи обкатані, позначені червоним олівцем. І – вважаю його за ніж зі спинкою, за формою, що імітує до певної міри *coeur de poing*. Чи не думає Пан, що можна було би вбачити певну аналогію до таких типів, як “*Halbkeil*”, що відомі в Ле Мустьє, Ля Мікок, Ерінгсдорф. Псякрєв, в голові крутиться від тих усіх різних типів і типків. Хочу Пана просити, якщо то можливе, Мортільє ... Бурлона... У Львові цього немає, а хотів би заглянути, що пишуть про ті ранньопалеолітичні транше. Кремені, позначені червоним олівцем, прошу можливо якнайшвидше повернути”.

Ще один лист від 4 червня 1926 р. майже повністю присвячений питанню коректури їх спільної статті – “відбитків будемо мати 160, з того по 30 для нас, 100 – на торг”. Нарешті визначено умови проведення розкопок у Новосілці: “Наукове Товариство ухвалило власне утримання на подальше дослідження. У зв'язку з тим прошу дорогого Пана до мене – до Новосілки. Усі подорожні кошти будуть повернуті, нічлігом теж прошу не турбуватися. Прошу вибрати термін між 15.07 і 15.08 і повідомити мене, коли Пан може прибути до Н.

Доручення для розвідок в Чистопадах отримав, постараюсь бути там 21–22.06. Приєдную сердечний потиск долоні”.

Лист від 19 червня 1926 р. розпочинається новим аналізом кременів з Голятина, які видаються Ю. Полянському уже не такими архаїчними як раніше. “...Після ґрунтового миття і очищення кременів, переконався – то, що маю в руках, не надається поки-що до точного визначення. Ударні горбики, площадки і щербини так обкатані і відшліфовані, що не придатні до аналізу. $\frac{3}{4}$ цілої збірки відклав як “еоліти”. Врешті, через 2 тижні буду на місці і ще раз пошукаю кращого матеріалу – немає чого спішити. Козловському, який випадково побачив кремені, будучи в музеї по інших питаннях, пояснив, що то не обов'язково палеоліт. Він згодився, що то все – “типові еоліти”. У зв'язку з тим мушу поділитися з Паном певними сумнівами щодо тієї тези про старопалеолітичну людину”. Тепер ми знаємо, що Стефан Круковський також забракував кремені з галечника в Голятині як

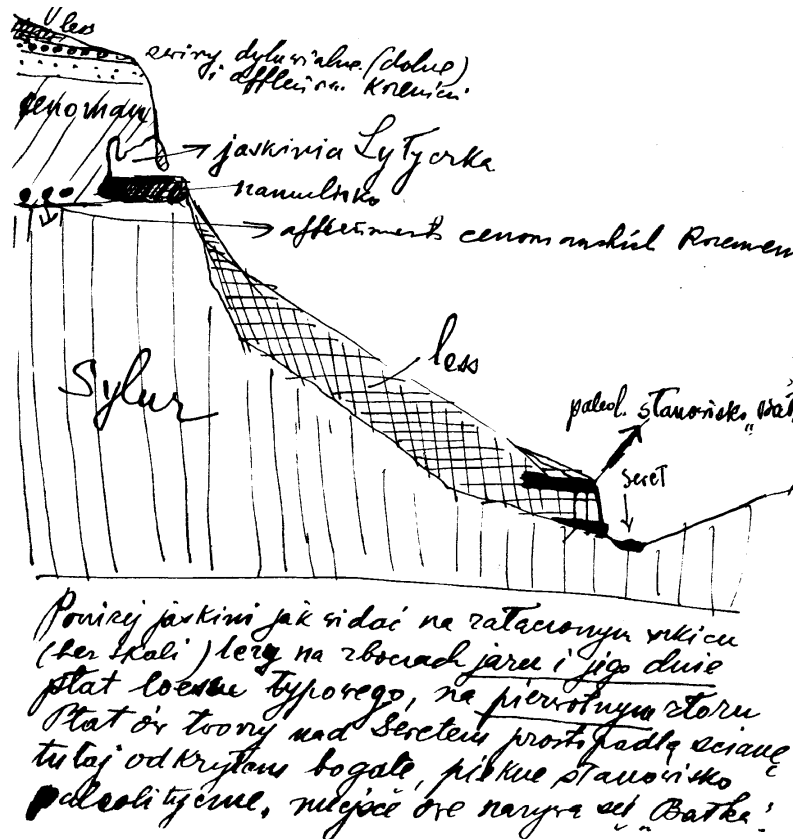

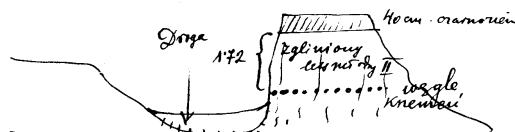
Рис. 6. Геологічний профіль палеолітичної стоянки в с. Лисичники (урочище Балка) на Тернопільщині. Чорновий рисунок Ю. Полянського в листі до С. Круковського від 6 травня 1927 р. (Відділ документації, фонд С. Круковського в Державному археологічному музеї в Варшаві, № 6205).

Fig. 6. Geological profile of Paleolithic site in village Lysychnyky (locality Balka) Ternopil' region. Draft sketch by Y. Polians'kyi, placed at his letter to S. Krukowski from 6 of May, 1927 (Department of documentation, S. Krukowski's archive at State Archaeological Museum of Warsaw, № 6205).

ранньопалеолітичні. І не сталося епохального відкриття, як на то сподівався Ю. Полянський. Однак ми маємо факти подібних стоянок на галечнику Дністра в інших місцевостях, що зобов'язує нас по-новому оглянути місце знаходження і самі кремені (якщо їх повернув С. Круковський і вони збереглися в якомусь музеї).

Далі в листі йдеться, що Наукове Товариство Шевченка виділило для розкопок у 1926 р. на стоянці в Новосілці 300 злотих (на той час – немалі гроші). Знову згадав Л. Козловського, тепер уже з приводу виходу в світ

1.
 Давже на терасі „Полонія“ оприлюджують терасі
 Батка над Желем, дора лесу з каральми ситомої омен
 i z gliniomus pokvaratus.
 less
 miedzy II
 wogle ←
 miedzy I
 Produkci kopalna
 jaskie
 ota tu nad Strzaniec Ter. cono, u sredniej osi typowy
 jaskinowy maculomni ciasta kopalna ota wogle, bez koci
 i bez kncmienia. More przy kopalni co i alezno sie.
 Strzaniec 1) W usypisku kredy bialej z kncmieniem
 stozek niezary (miesci, niestarych slady pokarmie prasomni
 miedzy II i III) (widz na osieczce)
 2) Stanoisko w lesie na gorze jak dozike, ktore
 dato kncmienia swego samej przesiane bnie, ni i ni ma
 karlem tylko wogle. Sytuacji tam taka

Roshnivo koto Strzaniec

koto cerkwi, cementarz, kopalnia kocii sascow dylowajacych.

slady orloziaka
 wznagrzale z kocii - mamula + z kncmieni ni. ratynowane
 i z glie wstlawoy i lamoretowce - strzaniec.

Рис. 7. Схематичні рисунки стратиграфії палеолітичних стоянок в Довгому, Стриганцях та Рошневі на Івано-Франківщині. Сторінка з листа Ю. Полянського до С. Круковського від 6 травня 1927 р. (Відділ документації, фонд С. Круковського в Державному археологічному музеї в Варшаві, № 6205).

Fig. 7. Schematic stratigraphy drawings of Paleolithic sites in villages Dovege, Strygants and Roshniv (Ivano-Frankivsk region). A page from Y. Polians'kyi's letter to S. Krukowski from 6 of May, 1927 (Department of documentation, S. Krukowski's archive at State Archaeological Museum of Warsaw, № 6205).

монографії про палеоліт Л. Козловського німецькою мовою. “Панський “приятель” львівський, будучи в музеї, дав мені німецьке видання свого палеоліту. Оглянувши поверхово, побачив, що він таки скористався з панської рецензії, зробив загалом багато поправок (хоч би Мамутова печера),

не подаючи зовсім джерел. Однак, з другої сторони, багато старих суперечностей і помилок залишив в цьому новому виданні. На цьому німецькому виданні переконався у недосконалості методів цього Пана. Для безпечності послухав Панської ради і заховав усе, що би йому смакувало у мене”. На прикладі цього фрагменту листа безсумнівною стає заборона С. Круковського показувати Леону будь-які палеолітичні матеріали у Львові. Після виходу німецькомовного “Палеоліту Польщі” Л. Козловського Стефан Круковський ще більше озлобився, усамітнився і напружено працював, пишучи “у стіл”. Однак подільський палеоліт Ю. Полянського якимось менше його цікавив, хоча Юрій не раз запрошував його на різні свої пункти.

“Думаю, що у випадку безрезультатності досліджень на висоті 316 у зв’язку з швидкими роботами на ньому, приступимо до Голятина. Вкінці треба було би рушити ще з місця Вигошів і Заліщики (цегельня, де також в галечниках є стародавній матеріал як на Голятині, подібно Маріямполю). Вкінці запропонував би спільну подорож до Маріямполя”.

Багато цікавого матеріалу можна відшукати в отих листах Ю. Полянського, але його неможливо помістити в одну статтю. Наприклад, у листі від 30 червня 1926 р. Ю. Полянський вказав, що їде на розкопки в Новосілку уже 7 липня, а С. Круковського просить, коли той буде проїздом до Новосілки у Львові, щоби він оглянув археологічні матеріали в музеї. Для цього має звернутися до “возного” Прокопа Гупало, який мешкає по вулиці Чарнецького, 26, і який відімкне музей та покаже йому усе.

Так само лист від 21 липня 1926 р. все ще стосується планів про спільні розвідки і розкопки поблизу Новосілки. Щодо видання спільної статті писав: “Я радий, що Пан сам забрав коректи в друкарні. Розраховував, що друк скінчиться перед 01 липня, тимчасом коректи спізналися і спізналося все інше. Що стосується друку польського тексту, то мушу обов’язково поправити профіль в геологічній частині – дрібні зміни паралельно до змін в тексті німецьким... Я переконався, що яри були цілком готові в старопалеолітичний час, з початком відкладання лесу і супровідних йому палеолітичних культур. Дякую Пану за поради і коректи до першого варіанту тексту. Чекаю Пана в Заліщиках 10 або 11 нічним поїздом (9,50 вечора)...

План дальший: 1) закінчення досліджень на висоті 316, 2) закінчення розкопок на новій палеолітичній стоянці в Балках в Голіградах, 3) галечник дилювіальний над Серетом і сліди старопалеолітичної майстерні, 4) розкопки печери Лиличка (Нетопежова) і Кошава в обриві яру Серету. Звичайно, то є максимальний план і він може змінитися, якщо буде потреба в тому”.

Ю. Полянський, як завжди, мав великі ілюзії щодо можливості проведення такої кількості досліджень за один сезон. З наступних листів помітно, що мало що вдалося їм разом зробити.

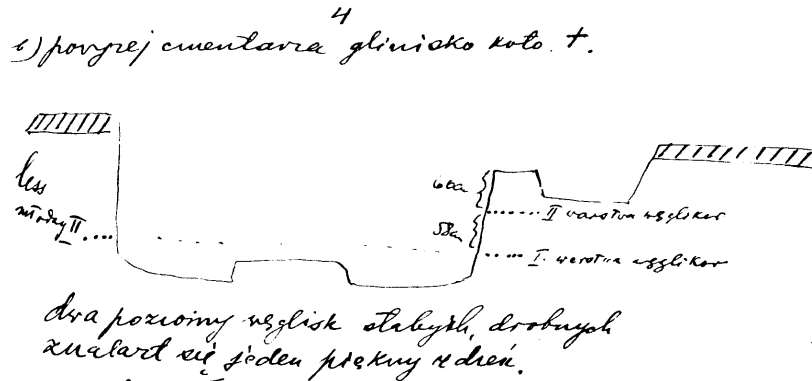

Рис. 8. Геологічний профіль палеолітичної стоянки в Рошневі на Івано-Франківщині. Чорновий рисунок Ю. Полянського в листі до С. Круковського від 6 травня 1927 р. (Відділ документації, фонд С. Круковського в Державному археологічному музеї в Варшаві, № 6205).

Fig. 8. Geological profile of Paleolithic site in village Roshniv (Ivano-Frankivsk region). Draft sketch by Y. Polians'kyi, placed at his letter to S. Krukowski from 6 of May, 1927 (Department of documentation, S. Krukowski's archive at State Archaeological Museum of Warsaw, № 6205).

І останній лист за 1926 р., від 30 листопада, уже після робіт в Новосілці. Розпочинається лист дуже оригінально: “Ото ножом кухонним розпоров собі живота, а “бебехи мудрості” маю приємність піднести Великому Втаємниченому для оглядання і ворожби. Посилаю рукопис геологічної частини, додаю рисунки і ласкаво прошу прочитати пітну оповідь моїх ніг, рук, очей і плечей, а також “мозгування” мого – з можливими змінами чи зауваженнями відіслати до нового редагування.

Прошу пробачення за запізнення, але Пан знає мою собачу роботу, що дозволяє займатися наукою лише по ночах... Французької технічної номенклатури не додаю, оскільки не вийшов зі стадії рачкування в французькій мові...

Стосовно запланованої монографії, то, звичайно, я згоден на пропозицію – одночасно друкувати текст у нас по-німецьки, а у Wiadomościach Arch. – по-польськи з французьким резюме.

Висилаю Пану в пакунку:

- 1). Сорочку і туалетні прибори, забуті в мене;
- 2). Працю Рудницького про Поділля і зошит з працею Васка;
- 3) 100 кременів зі стоянки Стриганці над Дністром;
- 4). Рукопис;
- 5). Зразки обсидіанів з Зарикамиша в Закавказзі для панської колекції, може колись придадуться; зразки вугілля з колекції Ковалевського в нашому музеї”.

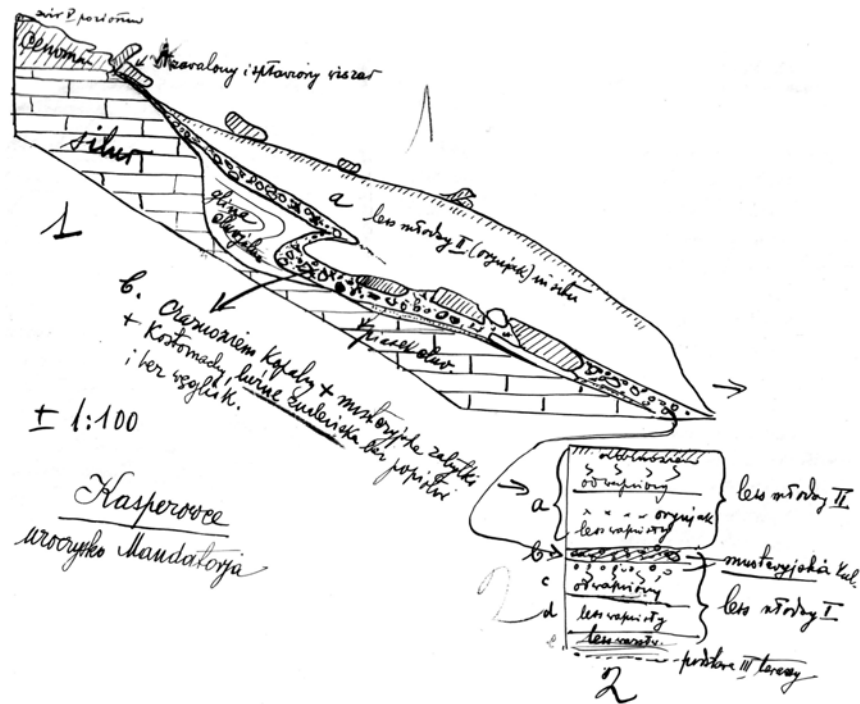

Рис. 9. Геологічний профіль палеолітичної стоянки в урочищі Мандаторія у с. Касперівці при впадінні Серету до Дністра на Тернопільщині. Чорновий рисунок Ю. Полянського в листі до С. Круковського від 10 грудня 1928 р. (Відділ документації, фонд С. Круковського в Державному археологічному музеї в Варшаві, № 6205).

Fig. 9. Geological profile of Paleolithic site in locality Mandatoria near village Kasperivtsi (Ternopil' region). Draft sketch by Y. Polians'kyi, placed at his letter to S. Krukowski from 10 of December, 1928 (Department of documentation, S. Krukowski's archive at State Archaeological Museum of Warsaw, № 6205).

Отже, нам нічого невідомо зі спільних досліджень Ю. Полянського і С. Круковського у Придністер'ї в 1926 р., окрім того, що С. Круковський справді був гостем у Ю. Полянського, бо забув “сорочку і туалетні прибори”. Ні в одному з наступних листів Ю. Полянського немає жодної інформації про спільні розкопки і результати цих розкопок.

У цьому ж останньому листі за 1926 р. він писав, що пересилає науковий журнал з Кишинева (з дарчим надписом від Н. Фролова, який опублікував у журналі статтю про леси в Бесарабії). Цікаво, що Н. Фролов також виділяв три горизонти лесів, як і Ю. Полянський на Поділлі. На думку Ю. Полянського, Н. Фролов мав добрі спостереження, але орієнтувався на

недобрий “схемат” Гейка. Тоді Н. Фролов працював у Києві з Л. Чикаленком, але на час написання листа “сидить зараз в Брейля і в Буля в Парижі”.

Восени 1926 р. Ю. Полянський був у Березовиці, де досліджував класичний профіль на піщаній терасі, що відповідає 4-му рівню Балки. Далі описав свої розвідувальні роботи в Стриганцях на Станіславівщині, де знайшов багато вугілля і фауністичних решток. “Працюю тепер над остеологією добутих матеріалів. Докладніше в наступному листі, оскільки спішу на пошту, бо боюся, що Пан втече з Варшави ще перед отриманням пакунку. Гроші будуть вислані допіру по 2/ХІІ – за відбитки нічого на разі не говорили, може забули. Зрештою, було би “руським свинством” з тих мізерних пару центів ще щось забирати... Нехай Пан пробачить за “базгранину”, але так спішу, як ошпарений...”.

У тих листах бачимо багато життєвих дрібничок, різні відтінки настрою, що зрештою і називається життям. Впадає у вічі образність думок і висловлювань Ю. Полянського, його жартівлива, як зараз кажуть, прикольна вдача.

Так багато листів за один 1926 рік (дев’ять збережених, можливо, це ще й не всі) пояснюється, поза сумнівом, написанням спільної статті про Новосілку і планами спільної польової роботи на Дністрі при впадінні Серету. Так само безперечно, що С. Круковський приїздив до Ю. Полянського, але на який термін і що було зроблено спільними зусиллями – невідомо. Складається враження, що небагато. Так само виникає припущення, що після 1926 р. їхні “теплі” дружні стосунки починають холонути. Не останню роль зіграв при цьому, мабуть, тяжкий характер С. Круковського, його найвища планка вимогливості до себе і до інших, а також завантаженість як одного, так і другого дослідника.

Лист від 6 травня 1927 р. мало відрізняється від попередніх. В основі – це звіт про проведені польові роботи Ю. Полянського. Знову описано топографію і стратиграфію стоянок, кількість і якість зібраного крем’яного та кісткового матеріалу. Мабуть, така форма листів була зумовлена не просто їхніми дружніми стосунками, а співпрацею в системі державного консерваторства Польщі, в якій Ю. Полянський був так званим делегатом на місцях – виїздив у поле, збирав матеріали, писав звіти, а предметні матеріали здавав у центральний тоді Держаний археологічний музей у Варшаві (очевидно, отримував за це гроші). “Оце все з платних польових пошукувань. Тішуся, що знайшов трохи матеріалу, який завжди придасться Пану. Не знаю, чи захоче Пан забрати зараз кремені, чи після канікул...”

Проте поряд із суто геологічно-археологічними описами трапляються вкраплення інформації, почуттів, суджень іншого “живого” змісту. “З подальших ділювіальних пліток, то можу Пану доповісти хіба то, що проф. Кульчинський, ботанік, був недавно з Нехаєм в Замойському (забув

місцевість) і відібрали торф поміж двома лесами. Результатів досліджень торфу поки що не знаю.

Був тут другий раз Савицький і виголосив реферат (мудрий) на тему: “Палеоліт Сибіру і його відношення до Європи”. Знову висунув свою тезу про оріньяк в шаруватім лесі... Був і Козьол... Виступ Савицького був сильно критикований, так що правдоподібно не швидко він з’явиться ще раз тут...

У Львові ще далі не хочуть вірити в можливість поділу лесу (один тільки Рогала – проф. геології знає, що в наш час леси теж піддаються поділу).

Хочу просити в Пана ради. Свого часу для опрацювання дав Пані Козловській вугілля... Чи не міг би Пан довідатися у неї, як йдуть справи... Нові порції вугілля хочу віддати п. Кульчинському, якому також дав торф з Рудків”. Анеля Козловська – рідна сестра Леона Козловського – відомий спеціаліст з палеоботаніки міжвоєнного періоду. Ці та інші факти, беззаперечно, свідчать про комплексність наукової методики Ю. Полянського. Він радився зі спеціалістами, вивчав літературу, давав зразки на різні аналізи. Головними напрямками його наукових пошуків були палеогеографія, палеогеоморфологія, реконструкція середовища проживання палеолітичної людини, але для цього доводилося вивчати археологію, палеозоологію, палеоботаніку та ін.

“Перепрошую, Пане Стефано, чи не можна ще відтягнути з друкуванням польського тексту з висоти 316. Причини: спостереження з моїх власних мандрівок по південному і північному Поділлю показують, що палеолітична людина заселяла високо експоновані місцевості (Висота 316, Лисоня, Довге, Стриганці, Рошнів), з яких було далеко видно. З того приводу висока експозиція 316 не обов’язково мусить бути пов’язана з давністю самої стоянки і з близькістю до води. Тут краще підходить концепція, скажу так в переносному значенні, «палеолітичного городища»” (рис. 6–8). Ця думка уже була неодноразово підтверджена в наступні десятиліття досліджень на Дністрі, але стосується вона сезонних мисливських палеолітичних таборів, а не базових довготривалих поселень (типу Молодове) у каньйоні середньої течії ріки.

Найближчі завдання молодого Юрія на той час полягали в тому, щоби “дослідити Дністер на відтинку Маріямпіль–Заліщики (галечники, леси). На завершення, з геологічної точки зору поєднати певні седиментаційні та акумуляційні рівні Поділля з Карпатами. Хочу, щоб Пониззя–Поділля–Карпати – трималися купи. На це присвятив би один місяць, другий місяць хотів би сісти разом з Паном і копати. Потрібно було би вибрати такі пункти, які дають найбільше проблем і найбільше фактичного матеріалу для нас обидвох”. Далі Ю. Полянський перераховував головні місцезнаходження, де

можна було би копати в майбутньому (Новосілка, Балка, Монастирок, Маріямпіль, Бережани та ін.). Дивує, як за такий короткий термін дослідник зумів відкрити так багато стратифікованих стоянок, порушити проблеми стратиграфії, тафonomії, хронології, питання походження лесів, терас, загалом геологічної будови долини Дністра та його приток, а також провести кореляцію лесів різних географічних регіонів.

За 1927 р. маємо ще два листи (один недатований, але за сюжетом повинен датуватися цим роком). Наступний лист датований 12 травня, тобто, був написаний через шість днів після попереднього. Знову опис деяких стоянок, на цей раз – фауни з Валяви, кремені з Рошнева, знахідки з Водників біля Галича та ін. Полемізує з В. Лозинським і М. Ломницьким. “Через місяць у Львові відбудеться з’їзд українських природників, був змушений подати реферат про палеолітичну стоянку в Лисичниках (Балка). Буду говорити більше про геологію стійбища. Користуючись нагодою, хочу спровокувати кількох природників до колекціонування. Реферат не буде ніде друкуватися і ніхто його не використає, бо слухати його будуть самі невтаємничені в святая-святих палеоліту”.

У цьому останньому фрагменті листа все ще відчувається певна залежність поглядів Ю. Полянського від С. Круковського стосовно інформації щодо палеолітичних пам’яток. Ю. Полянський мовби вибачається, що змушений подати реферат на тему палеоліту, запевняв, що ніхто не використає цієї інформації тощо, хоча пам’ятку відкрив Ю. Полянський, сам же її частково дослідив і мав повне юридичне та моральне право вводити її в науковий обіг. Мабуть, саме ці обставини – дане слово С. Круковському про співпрацю і професійна честь зумовили те, що переважна більшість палеолітичних пам’яток, які відкрив і геологічно вивчив Ю. Полянський, залишилися неопублікованими.

Пізніше, після 1928 р., коли було ліквідоване Державне консерваторство в Польщі і С. Круковський перестав бути державним чиновником, від якого залежала охорона археологічних пам’яток, дороги двох дослідників починають розходитися. Тепер Ю. Полянський не мав навіть тих невеликих “польових” коштів на проїзд і обстеження пам’яток. Окрім того, тяжкий характер С. Круковського, його дуже високі вимоги до публікації матеріалів також стали причиною того, що заплановані спільні археологічні статті так і не з’явилися в науковому обігу у міжвоєнний період. Ю. Полянський сам публікувати “не мав морального права”, а С. Круковський вважав, що матеріали недостатньо вивчені, що треба ще і ще перевірити, доповнити, відчистити тощо.

За 1928 р. збережено лише один лист – від 10 грудня. “Мовчанка” тривала фактично майже півтора року (з травня 1927 р.). Розпочинається так: “Дорогий Пане Стефано! Нарешті зв’язок наш знову відреставрований, а то я вже подумав, що Пан копає щось дуже важливе, а тимчасом – тільки

нещасний енеоліт в Кремйонках... Мушу вияснити, що найменше моїх 4 листів пропало, в тому числі лист дуже важливий, з інформацією про нові відкриття стійбищ і їх дослідження під час канікул.

Хочу тепер дещо з минулого повторити, щоби поінформувати дорогого Пана..., щоби пригадати невдячному Пану також, що я є дилювіалістом і палеолітчиком і що там, в Варшаві, по шафах, шухлядах і скринях квілять, скиглять покинуті ашельсько-мадленські сироти (глобальна назва). “Для чого нас покинув – хочемо тата!!”.

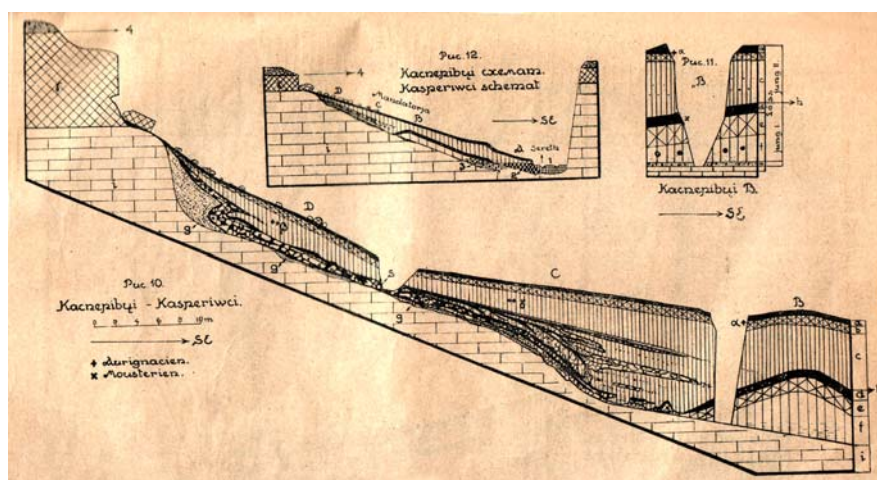

Рис. 10. Геологічний профіль палеолітичної стоянки в с. Касперівці на Тернопільщині. Сторінка з монографії “Подільські етюди” Ю. Полянського.
Fig. 10. Geological profile of Paleolithic site in village Kasperivtsi (Ternopil’ region). Page from Y. Polians’kyi’s monography “Podolien Studies”.

Повертаючись від сентиментальної частини до прозаїчної, маю честь зарпортувати, що цього року на канікулах, дякуючи субвенції, яку ласкавий Пан здобув для мене в Міністерстві – пізньомустьєрську стоянку в Касперівцях (повіт Заліщики)”. Далі йде поширений опис топографії, стратиграфії та інших геологічних особливостей стоянки Касперівці I (рис. 9), з достатньо великою кількістю кварцитових кременів і кісток плейстоценових тварин (мамонта, бика, коня, вовка та ін.). Ця пам’ятка широковідома, але опублікована лише в загальних рисах (головно геологічних) у монографії Ю. Полянського за 1929 р.⁶⁴ (рис. 10) і монографіях С. Круковського за 1939 і 1948 рр.⁶⁵, та П. Борисковського⁶⁶, в

⁶⁴ Полянський Ю. І. Подільські етюди: тераси, леси і морфологія Галицького Поділля над Дністром. – Рис. 10.

⁶⁵ *Krukowski S.* Paleolit. – 1939. – 117 s.; *Ejused.* Paleolit. – 1948. – 118 s.

⁶⁶ *Борисковский П. И.* Палеолит Украины // МИА. – М.-Л., 1953. – № 40. – С. 65–66.

яких археологічний опис також досить поверхневий. Між тим, ця пам'ятка дуже важлива – єдина стратифікована стоянка лівобережжя Середнього Дністра, яка має достатню кількість інвентарю і пізньоплейстоценової фауни.

Ю. Полянський зазначав, що “культурова верства” лежить постійно під “молодшим лесом II” і тому вона є старшою від доби седиментації цього горизонту. “Відложення верстви культурової припадає на теплий і вохкий відтинок плейстоцену, що ділить оба молодші леси... Маємо отже теплу мустієрську схилкову культуру з останнього т. зв. вірмського інтерстадіялу”⁶⁷. У культурному горизонті зібрана колекція кісткових залишків представників пізньоплейстоценової фауни: мамонта, носорога, зубра, коня, бізона, вовка, благородного оленя. На одній з кісток мамонта виявлені сліди від ударів і різання, що вказує на можливість використання кістки як наковальні⁶⁸.

“Матеріал був висланий на власність Археологічного музею. Дуже був би вдячний шановному Пану, якби після повернення до Варшави він звернувся до др. Якимовича, який видасть мою посилку до опрацювання. Мені важливо, щоби в геологічній праці, яку закінчую, можна було би покликатися на культуру Касперівців в позиції хронологічній”.

У 1997 р. один із авторів (О. Ситник) оглянув невелику колекцію кам'яних виробів зі стоянки (приблизно 250 екз.). Очевидно, Ю. Полянський під час розкопок натрапив на виробничий центр стійбища чи невелику майстерню для виготовлення масивних великих заготовок напівпервинного характеру (рис. 11, 12). Власне, такі вироби переважають у колекції. Досить багато радіальних (диски) нуклеусів і аморфних нуклеподібних фрагментів; на деяких простежується груба підтеска і ретуш. Кілька скребел і зубчастих виробів на великих заготовках належать до типу простих поздовжньо-випуклих і поперечно-випуклих. Трапилися також два предмети з частковою двобічною підтескою (незавершені браковані знаряддя). Відсутність левалуазької технології й орієнтація на двобічну обробку знарядь дає нам змогу у попередньому нарисі відносити аналізовану індустрію до двобічних традицій зі специфікою пам'яток типу майстерень.

Отже, питання визначення хронологічної позиції і культурної атрибуції першої стаціонарно дослідженої пам'ятки середнього палеоліту на Поділлі залишається поки-що відкритим. Для його повного вирішення необхідні додаткові польові дослідження на місці стоянки.

Наступний лист датується 28 березня 1929 р. “Дорогий Пане Стефано! Листів з Кремйонок не отримав, дуже жалкую, що не зміг отримати панських зауважень в питанні кварцитових виробів з Мандаторії в Касперівцях.

⁶⁷ Полянський Ю. І. Подільські етюди: тераси, леси і морфологія Галицького Поділля над Дністром. – С. 51.

⁶⁸ Борисковський П. И. Палеолит Украины. – С. 65.

Насправді я не публікую нічого, що мало би інтимний стосунок з археологією, однак був би зацікавлений віковим культурним окресленням кварциту. З огляду на те, що тепер закінчив написання монографії про плейстоцен Поділля, написав і про кремені, що можуть бути підтягнуті до пізньомустьєрської культури... Сьогодні не маю морального права просити Пана про повторення змісту попереднього листа. Прошу лише про окреслення кварцитів – одним реченням для заспокоєння моєї совісті.

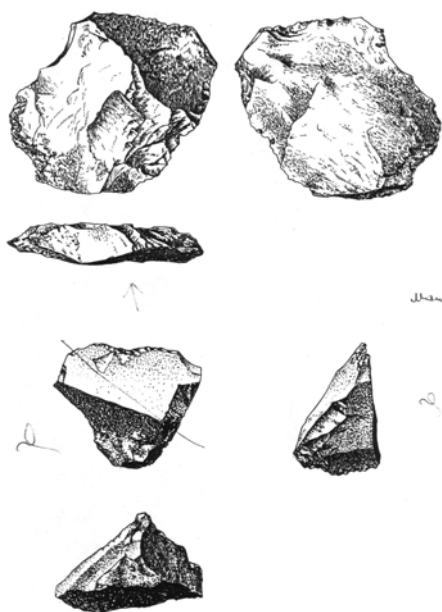

Рис. 11. Кварцитові відщепи з мустьєрської стоянки Касперівці на Дністрі (Відділ документації, фонд С. Круковського в Державному археологічному музеї в Варшаві, № 6205).
Fig. 11. Choppers, made of quartzite, from Mousterian site Kasperivtsi alongside river Dnister (Department of documentation, S. Krukowski's archive at State Archaeological Museum of Warsaw, № 6205).

Монографію під титулом “Подільські студії”, част. I закінчив недавно, тепер викінчую рукопис до друку і сподіваюся, що перед канікулами буде видрукований. Одночасно підготував паралельно текст польський, який даю як дисертацію.

Монографія та є тлом і основою для другої частини, яка буде присвячена палеоліту Поділля. Тому для Пана приходить безперечно “чорна година”. Давню мою пропозицію в справі опублікування зібраного палеолітичного матеріалу – повторюю тепер ще раз, але уже в конкретній формі. Пропоную дорогому Пану приготувати рукопис на осінь біжучого року. Зі своєї сторони можу уже тепер по чергово присилати тексти геологічної частини до окремих стоянок: Балка в Лисичниках, Касперівці, висота 316 і т. д. Думаю, що при сприятливих умовах справу можна було би закінчити так, щоби з січня 1930 р. монографія могла би вийти на світло денне і тоді можна було би громадити нові матеріали...

Сподіваюся, що цього року взимку Пан не копав, а тільки писав, так що покажеться скоро бомба про палеоліт Пониззя (Niżowopaleolityczna), або ж про прондники, яка поставить на місце “поважних вчених” і дослідників, що підспівують про неможливість появи чогось пристойного від часу, коли вони

з'явилися на горизонті науки. Щиро визнаю дорогому Пану, що хвилинка та, в яку отримаю панську працю, буде хвилиною також і мого тріумфу...

Поза тим може вдасться мені ще цього року підготувати працю (спільно з проф. Кульчинським) про дріасові флори над Сяном і в Рудках”.

Однак доля розпорядилася не так, як сподівався Ю. Полянський. Друга частина монографії про палеоліт Поділля (під двома прізвищами, першим з яких мало бути прізвище С. Круковського) – так і не побачила світ (як і спільна стаття з проф. Кульчинським). А “бомба” С. Круковського вийшла аж через 10 років і охопила увесь палеоліт Польщі, в тому числі неопубліковані ніде стоянки Ю. Полянського – ті ж Касперівці, Лисичники (Балка), Вигошів та ін. Парадоксально, що дуже підозрілий до інтелектуальних крадіжок С. Круковський, який забороняв Ю. Полянському публікувати його ж власні палеолітичні стоянки, скористався з “поту ніг, рук і плечей” Ю. Полянського й опублікував абсолютно нові (і чужі!) матеріали лише під своїм прізвищем, хоч не раз обговорювалося питання публікації цих стоянок під двома прізвищами. Не знаємо, як зреагував Ю. Полянський в 1939 р., коли вийшла в світ монографія С. Круковського

“Палеоліт Польщі”, але після вересня 1939 р. усім було не до наукових дискусій. Хоч, правду кажучи, С. Круковський і надалі займався палеолітом, влаштувався у Львові у радянський відділ археології і в 1940 р. досліджував крем'яне родовище поблизу Лазарівки. Ю. Полянський за радянської влади на початку 1940 р. став завідувачем кафедри географії в Львівському університеті.

Два давні товариші і колеги жили і працювали разом у Львові чотири тяжких роки – з 1939 по 1943 (рік, коли Ю. Полянський покинув Україну), кожен шукав способи і форми виживання, але їхні стосунки нам невідомі.

Так завершився перший на західноукраїнських землях геологічно-археологічний тандем, у результаті чого в науку були введені першокласні палеолітичні пам'ятки і вперше було показано колосальне значення природничих наук (у першу чергу, четвертинної геології) у вивченні давноминулої історії людства. Проте

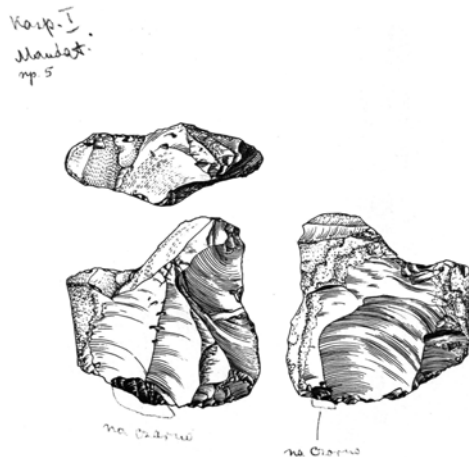

Рис. 12. Крем'яний нуклеус з мустьєрської стоянки Касперівці на Дністрі (Відділ документації, фонд С. Круковського в Державному археологічному музеї в Варшаві, № 6205).

Fig. 12. Flint nucleuses from Mousterian site Kasperivtsi alongside river Dnister (Department of documentation, S. Krukowski's archive at State Archaeological Museum of Warsaw, № 6205).

Олександр СИТНИК, Олена ТОМЕНЮК

науковий спадок Юрія Полянського у багатьох аспектах залишається нерозкритим і потребує подальшого опрацювання.

**YURI POLIANS'KYI AND STEPHAN KRUKOWSKI –
GEOLOGIC-PALEOLITHIC TANDEM**

Oleksandr SYTNYK

Olena TOMENIUK

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: sytnyk@farlep.lviv.ua
prostolena.87@mail.ru*

Some aspects of biography and scientific activity of two prominent scholars from the period between two World Wars are shown at the article. These two – Ukrainian paleogeographer Yuri Polians'kyi and Polish archaeologist, researcher of Paleolithic, Stephan Krukowski – are carried out their investigations on the territory of Eastern Halychyna. Results of their effective cooperation are emphasized. First complex research of Paleolithic sites from the region of Middle Dniester Basin (Novosilka-Kostiukova near Zalischyky), that is based on the methods of archaeology and natural sciences is a most important from them.

Keywords: Quaternary, Pleistocene, Paleolithic, Aurignacian, loess, site, paleogeography, the Trans-Dniester Region, Mousterian.

**ЮРИЙ ПОЛЯНСКИЙ И СТЕФАН КРУКОВСКИЙ –
ГЕОЛОГО-ПАЛЕОЛИТИЧЕСКИЙ ТАНДЕМ**

Александр СЫТНИК

Елена ТОМЕНЮК

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: sytnyk@farlep.lviv.ua
prostolena.87@mail.ru*

Раскрыты некоторые аспекты биографии и научного творчества двоих ведущих учёных межвоенного периода, которые проводили полевые исследования в Восточной Галиции – украинца палеогеографа Юрия Полянского и поляка археолога палеолита Стефана Круковского. Отмечено их плодотворное сотрудничество – первое комплексное естественно-археологическое изучение палеолитических стоянок Среднего Приднестровья, в частности поселения Новосёлка-Костюкова.

Ключевые слова: четвертичный период, плейстоцен, палеолит, ориньяк, лёсс, стоянка, палеогеография, Приднестровье, мустьерская эпоха.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2010

Прийнята до друку 20.10.2010